

Oral History Kosovo

INTERVJU SA ADAMOM VOKŠIJEM

Priština | Datum: 6. oktobar 2021

Trajanje: 113 minuta

Prisutni:

1. Adem Vokši (Intervjuisani)
2. Anita Susuri (Vodila intervju)
3. Korab Krasnići (Vodio intervju)
4. Renea Begoli (Kamera)

Simboli u transkripciji, neverbalna komunikacija:

() – emocionalna komunikacija

{ } – sagovornik objašnjava nešto gestovima.

Druga pravila transkripcije:

[] - dodatak tekstu kako bi se pomoglo razumevanje

Fusnote su dodaci koji pružaju informacije o mestima, imenima ili izrazima.

Prvi deo

Anita Susuri: Gospodine Ademe, da li možete da nam se predstavite: date nam kratku biografiju o sebi i potom nešto o vašoj porodici, vašem poreklu?

Adem Vokši: Da draga, ja sam Adem Vokši. Rođen sam 18. januara 1952. u Peći, u naselju Kapešnica (smeši se), tako je poznato. A moja porodica je poreklom iz sela Pobrđe, opština Junik, ali mnogo godina ranije, pre nego što se rodio moj otac, moj deda i baba su se preselili u Peć. Tada je Peć bio mali grad kada sam ja bio dete. Ime mog oca je Osman, Osman Vokši. Rođen je 1924. i da... Moja majka je rođena 1931, i ona je iz Peći. Njen otac je bio imam¹ u to vreme i oni [moja majka i otac] su se venčali u '50-im ja mislim, i pre mene su dobili devojčicu čije ime je bilo Emetula, ali ona je umrla pre nego što sam se rodio '52.

Tako da sam ja prvi dečak u našoj porodici i posle mene su imali mog brata koji je rođen '55. I onda se rodila moja sestra '58. '68 su dobili mog brata koji sada radi kao patolog u pećkoj bolnici i sestru koja je farmaceut, ona isto radi u Peći. To je moja bliska porodica. U međuvremenu, ja...

Anita Susuri: Možete li da nam opišete svoj [prvi] dom iz detinjstva i kako ga se sećate? Naselje?

Adem Vokši: Moja prva kuća u kojoj sam se rodio i gde su moji roditelji živeli je bila u Kapešnici, Ulica Mustafa Bakije 52, sećam se toga dobro. To je bila kuća na dva sprata. Prvi sprat je bio, ne sećam se, ali sam siguran da su tu držali slamu, zato što su to zvali delom jednog hektara, gde su držali životinje... a gornji sprat je imao tri sobe. Moj otac i moja dvojica stričeva su živeli tamo. Jedan stariji stric, i jedan mlađi, svaki od njih je živeo u jednoj od soba i imali smo čardak.² Tako smo ga zvali, čardak, deo gde smo se družili tokom dana, gde smo doručkovali, ručali i večerali zajedno.

¹ Imam je osoba koja vodi muslimane u molitvi; verski poglavar muslimana.

² Stari naziv za tip balkona koji podseća na verandu.

I svaka soba je imala, u svakodnevnom jeziku smo ga zvali *hamamdžik*,³ ili tuš gde su se ljudi kupali i to je bio kao ugrađeni ormar kao što ih danas imamo, i bio je obložen drvetom i odeća je bila na njemu (smeši se). Kada se koristio kao tuš, odeća se sklanjala {opisuje rukama} i donosila se topla voda, zato što u to vreme nije bilo kupatila. Tako da, da, živeli smo tamo do 1960. Onda su moj otac i moj stric kupili kuću dvesta metara odatle, takođe u Kapešnici, i ta kuća je imala oko osam ili deset soba, ali svaka soba je imala podstanara. Podstanari su iznajmljivali od [prvobitnih] vlasnika na *kesim*⁴ i iako su iznajmljivali, nisu napustili kuću.

Vlasnik [kuće koju su moj tata i stric kupili] je živio u Kraljevu, ako se ne varam. Tada sam bio jako mali, osam godina, on [vlasnik] je odlučio da proda kuću, ali niko nije kupovao kuću sa podstanarima i moj tata je odlučio da je kupi zajedno sa mojom stricem. Kupili su tu kuću i posle otprilike jedne godine, jedan postanar se iselio iz jedne sobe jer je živio u jednoj sobi i onda se moja porodica preselila tamo. Moj otac se preselio tamo, zajedno sa mojom majkom i nama, decom, i nakon otprilike tri ili četiri meseca još jedan podstanar se iselio iz jedne od soba, i onda još jedan. Nakon dve ili tri godine ta kuća više nije imala podstanare i moj stric je došao tamo da živi i podelili smo kuću na dva dela. Moj stric je koristio jednu polovinu, mi smo koristili drugu.

To [imanje] je imalo oko pet hektara. Ta kuća je još uvek tamo i vidi se da je renovirana. 1979. su bile poplave u Peći pošto je kuća izgrađena od *čerpiča*,⁵ znate šta je *čerpič*? [pita osobu koja vodi intervju] Poplave su prekrile vodom oko metar i po te kuće i Opštinsko veće ju je proglasilo za kuću u kojoj ne može da se živi. I onda su nam dali dozvolu i '81 smo počeli da gradimo novu kuću. A nova kuća je renovirana posle '99 jer su je zapalile srpske snage tokom '99. Renovirana je i ta kuća je još uvek u Peći.

Anita Susuri: Kako se sećate početka škole? Da li je škola bila daleko? Da li je bila blizu?

Adem Vokši: Moja škola je bila daleko, možda oko 15 minuta, ali kao dete, bio sam jako radostan kad sam upisao školu. Moja prva učiteljica je bila Šadije Kotori. Ona je sad preminula, i kao i svako drugo dete, ja nisam hteo da budem nigde ako to nije bilo sa tom učiteljicom. Mislio sam da je bila najbolja osoba na svetu (smeši se) i zaista je bila divna žena. Sećam se toga jako dobro, kada bih se vratio iz škole i kada bi nam dali domaći, ja bih se vratio plačući. Moja mama me je pitala, "Šta je bilo?" "Moram da radim domaći." I nisam čak ni jeo niti bilo šta drugo da bih mogao da sedim i završim svoj domaći {opisuje rukama} i moja mama bi mi pomagala.

Moja majka je završila samo četiri godine osnovne škole. I moj otac isto. Ali ona je tada znala kako da me nauči zato što je učila zajedno sa mnom (smeje se), ali razumela je bolje i ja sam završavao domaći. U školi sam imao učiteljicu do petog razreda, sećam se, ili *arsimtar*,⁶ jer posle petog razreda su se zvali

³ Turski: *hamamicik*, ili male kade koje su bile unutar kuća i koristile se za higijenu ukućana.

⁴ Stari naziv: kupovina i prodaja bez merenja, po jednoj ceni za sve; zakup, najam.

⁵ Turski: *Kerpiç*, *qerpiç*; srpski: *čerpič* je tradicionalna nepečena opeka koja nije prošla kroz nijedan proces pečenja, već je ostavljena da se suši na suncu.

⁶ *Arsimtar*, još jedan naziv za nastavnika, koji se obično koristi za nastavnike koji predaju posle petog razreda.

arsimtar. On me je učio albanski jezik i u to vreme moj stric je bio vojnik i ja sam mu pisao pisma. Tako da da, pisao sam ih u ime moje porodice. Moj stric je bio vojnik u Zagrebu...

I on [nastavnik] nam je zadao da napišemo pismo prijatelju i ja sam završio taj zadatak. Postoji degradacija u rukopisu koji imam danas {opisuje rukama}, skoro je nečitljiv, znate (smeši se). Ali naučili smo kako da radimo na računarima, ali u to vreme, Mustaf Pukesta je pokazao svesku sa mojim domaćim celoj školi gde je predavao, da im pokaže kakav rukopis i sadržaj je imala. Bio je divan. Hvalim se malo, ali tako je bilo (smeje se). Iako se ja obično ne hvalim, ali tako je bilo i ja sam se osetio jako, jako dobro.

U to vreme, kada je bio Dan mladosti, rođendan našeg druga Tita, 25. maja, odveli su nas u zgradu Komiteta [komunističke partije] i mene su izabrali iz naše škole. Ja i još dvojica đaka iz drugih škola i odveli su nas u tu zgradu. Bilo je skoro nemoguće da ja kao đak uđem u zgradu Komiteta (smeši se) i dali su nam bombone u najlon kesama, neke slatkiše, tako neke stvari, znate kao poklone, i ja sam se vratio kući ispunjen srećom misleći da sam uradio nešto važno.

Anita Susuri: Da li ste imali i te crvene marame?

Adem Vokši: Ne, ne, ali da, davali su nam te crvene marame (smeje se). To je bilo, to vreme je bilo zaista prelepo. Peć je bio baš mali grad, kao što sam spomenuo ranije. Gde su danas zgrade policije i suda u Peći, pre je bila Dulja, kako smo je zvali, i na strani Đakovice tamo, ne stadion, dalje od mesta gde je sad stadion u Peći i tamo je bila Dulja, tako su je zvali, carina. Tamo su išli poreski službenici. Kako bi uzeli porez od seljaka koji su dolazili u grad da prodaju svoje stvari. Tako se skupljao porez. Tako da, Peć je bila toliko mala. Sad se Peć dosta proširio.

Anita Susuri: Zanima me nešto o vašim roditeljima, vašoj majci, vašem ocu, čime su se oni bavili?

Adem Vokši: Moja majka je bila domaćica iako su je pitali da predaje u dva ili četiri odeljenja osnovne škole. Ali ne, ona je htela da brine o nama, deci, kao i moja žena koja brine o našoj deci iako je završila istoriju na fakultetu. Moj otac je bio *zhgunaxhi*.⁷ Da li razumete šta *zhgunaxhi* znači? [pita osobu koja vodi intervju] [Onaj koji proizvodi] tradicionalnu odeću, to je radio kada sam bio mali. I onda kada je *zhguna*⁸ počela manje da se nosi, da, onda je počeo da radi kao krojač.

⁷ Zanat izrade *zhguna* (žguna) što u prevodu znači kaputi i ogrtači. Zanatlije koje su šile *zhguna* su se zvali *zhgunaxhi* (čita se kao žgunači)

⁸ Stari albanski naziv za kapute i ogrtače.

Znam da kada se bližio 25. maj, [vreme] odmora, sve škole su organizovale da se ide na *slet*,⁹ tada su ih zvali *slet*, na stadionima. Pantalone za muškarce su morale da se šiju, i moj tata, zajedno sa mojim stricem, tada su zajedno radili i šili ih. To su radili do '90.

Anita Susuri: Da li je možda imao prodavnicu?

Adem Vokši: U *çarshia e gatë*¹⁰ da, da, imali su svoju prodavnicu.

Anita Susuri: Da li se sećate kakva je bila prodavnica? Ili ta čaršija u to vreme?

Adem Vokši: Bila je veoma zanimljiva, ne samo ta prodavnica, ali sve ostale prodavnice su imale jako sumoran izgled. Nije bilo puno toga tamo; u poređenju sa prodavnicama danas, bile su baš nerazvijene. Nisu imale toalet, nisu, iako je prodavnica imala dva sprata. Ali bilo je, vladalo je veliko siromaštvo, vladalo je veliko siromaštvo i to je bio razlog... Prodavnica, pečka *Çarshia e gatë* koja je bila poznata je bila popločana asfaltom, nije bila popločana kamenom ili kako su je zvali kaldrma, bilo je, bilo je tako.

Anita Susuri: Da li ste ikada pomagali svom ocu u prodavnicu?

Adem Vokši: Počeo sam da idem [na posao] u prodavnicu mog oca kao jako mali i kasnije u nekom trenutku, '65 ili '66 moj stric, jedan od mojih stričeva je otvorio radnju za izradu satova i onda sam počeo da idem u prodavnicu mog strica zato što me je baš zanimala izrada satova. Nešto gde može da se pokaže tvoja kreativnost. I radio sam tamo dok nisam završio studije.

Anita Susuri: Sada želim da vas pitam nešto što me je oduševilo kod vaše majke, koja je kako ste rekli završila četiri razreda i u to vreme je bilo neverovatno da žena završi četiri razreda. Kakvoj je porodici pripadala?

Adem Vokši: Njen otac je bio imam.

Anita Susuri: Da.

Adem Vokši: Njena majka je takođe bila domaćica, ali njen otac je bio imam i predavao je u *medresi*,¹¹ tamo je predavao, imao je predavanja i stvarno je cenio obrazovanje. Toliko je voleo obrazovanje da je

⁹*Slet* je bio godišnji sportski događaj u kojem su učestvovali poznati sportisti, daci, studenti i vojnici. Svake godine 25. maja, *slet* se održavao u različitim gradovima Jugoslavije kako bi se obeležio Dan mladosti i rođendan tadašnjeg vođe Josipa Broza Tita.

¹⁰ Bukvalno mala pijaca. Sagovornik govori o dugačkoj pijaci koja je imala prodavnice postavljene jedna za drugom.

¹¹ *Medresa, Medrese*, muslimanska religiozna škola, jedina škola gde se učenje odvijalo na albanskom jeziku do 1945.

poslao jednog od svojih sinova u Vojnu Akademiju u to vreme i da, šta god da se desilo, desilo se. Njima [porodici moje majke] se nije dopadala njegova žena [žena najstarijeg brata moje majke] iz Peći, koju je izabrao, ali ne njegov otac ili majka [njima se dopadala], ali njegovoj baki [ne] ili šta ja znam i on [moj ujak] je rekao, “Nećeš ovu mladu? Stvarno? Lep dan ti želim!” I otišao je da živi u Zagreb, tamo je njegova porodica. Bilo kako bilo, njegova supruga je umrla, ima decu u Zagrebu. Moj najstariji ujak.

Moj drugi ujak je bio časovničar. Najmlađi stric je isto radio sa satovima. Dakle, bio je časovničar ali onda je radio u fabrici auto delova Zastave.¹² U Peći je bio jedan od retkih profesionalaca za to vreme e time [zato su] ga zaposlili iako je bio u srednjoj školi, ali je u to vreme taj zanat bio baš tražen.

Anita Susuri: Pričajte mi o vašem životu tokom ‘60-ih i ranih ‘70-ih, to je bio prelazni period za gradove na Kosovu. Počelo je od gradova, počela je neka vrsta izgradnje, ali čak i ‘74 sa konstitucijom, mislim.

Adem Vokši: Čim su promene u konstituciji počele da važe.

Anita Susuri: Desila se neka vrsta pormene, politička a i društvena. Kakve su za vas bile te godine?

Adem Vokši: Nisam bio dovoljno svestan da proživim te godine toliko. Ali ‘66, kada je Ranković pao, u to vreme je bio vođa Službe državne sigurnosti bivše Jugoslavije¹³ i to je prouzrokovalo puno nevolja. Sećam se kad bi moj otac pričao o tome kada sam bio mlađi, svake noći bi odvodili ne samo mog oca, već i druge ljude u Peći i vodili bi ih u SUP.¹⁴ Držali su ih cele noći i nisu ih puštali do jutra, mučili ih, iskreno, čak i kako bi ih eliminisali oni su [Služba Državne bezbednosti] ih vodili na Tabje [polje] tamo u Peći i eliminisali su ih. Niko nije znao šta se dešava.

Moj tata je govorio, “Imao sam sreće što sam imao puno rođaka od sestre mog oca i sestre moje majke, i čim bi me uzeli, oni su znali ko je to uradio i uvek bi počinjali da šetaju oko policijske stanice.” tamo, znate, da im stave do znanja [policiji] da su svesni gde sam ja, “i to” rekao je, “me je spasilo. Nisu me ni ubili ni eliminisali.” rekao je. Nešto što je bilo veoma opasno u to vreme.

I onda je Ranković sišao sa vlasti, sva politika se promenila, čak i položaj Srba koji su uglavnom vodili Peć, sigurno i u drugim gradovima. Čak su i Albanci počeli da se osećaju manje inferiorno, znate. Umesto, da budu jednaki sa drugim nacionalnostima. Posebno kada su na snagu stupile ustavne promene ‘74, kada sam ja čak i kao student počeo da se osećam zadovoljnije zato što je Kosovo postalo sastavni deo Jugoslavije tada, da.

¹² *Zastava*, jugoslovenska automobilska marka, deo FIAT kompanije. Zastavu su uglavnom vozili policajci iz tog vremena.

¹³ *Služba državne sigurnosti*, takođe poznata pod svojim prvobitnim imenom kao Uprava državne bezbednosti, bila je tajna policijska organizacija komunističke Jugoslavije. Najpoznatija je pod nazivom UDBA.

¹⁴ *SUP - Sekretarijat unutrašnjih poslova* Socijalističke federativne Republike Jugoslavije.

Anita Susuri: Kada ste bili u srednjoj školi, u to vreme je Peć počela nekako da cveta. Tu je bio Karagaq, park koji je izgrađen i...

Adem Vokši: Da, da, da.

Anita Susuri: Možete li malo o tome da pričate?

Adem Vokši: Da, Karagaq ili veliki park je jako poseban jer smo imali i mali park pored zgrade opštine u Peći. Ali veliki park je bio mesto za druženja. Tamo je bilo jezero, bilo je u sredini velikog parka i park su uvek čuvala dva čuvara. Čak se sećam i imena jednog od čuvara tada, ali nisu nam dozvoljavali da bacamo smeće, nisu nam dozvoljavali da uništavamo drveće. Čuvali su i jezero, čuvali su i jezero. U jezeru je bilo i riba. Bilo je zaista, zaista lepo.

Bilo je toliko lepo da čim bismo se ujutru probudili, čim bi izašlo sunce, čim bi se razdanilo, većina studenata je tamo išla da uči zato što je atmosfera bila divna. Mladi ljudi su išli i da šetaju, stariji isto. Bilo je i klupa gde si mogao da sedneš da odmoriš. Vazduh je bio divan, ali atmosfera je bila mnogo bolja. Onda tu je bio, baš u parku Karagaq, postojao je bar u kojem je bila i letnja kuća, gde su strani turisti dolazili sa kamperima i tamo prespavali. Peć je tada imao puno turista takođe.

Pored lepote Rugovske klisure, i grad je imao svoje lepote. Sećam se kad, gde je sada robna kuća, bilo je prodavnica sa te strane {objašnjava rukama} i prodavnica sa ove strane. Tamo je bilo prodavnica sa svake strane. Siguran sam da je bilo preko 300-400 prodavnica. Sada je taj deo livada osim robne kuće i biblioteke koja je tamo ostala. Bila je baš tamo gde je benzinska stanica, ako znate gde je u Peći, prekoputa benzinske stanice je bila policijska stanica u vreme kada sam ja bio mali. Na Kamenom mostu, tačno ta policijska stanica gde su odvodili Albance i mučili ih i proganjali ih i sve.

Anita Susuri: Kako ste odlučili da idete tim smerom? Mislim, u srednju školu, da nastavite sa obrazovanjem?

Adem Vokši: Kada sam završio osnovnu školu, uz insistiranje mojih roditelja, tada nisam znao bolje, ja sam bio jer znate {objašnjava rukama}, ali nastavio sam sa srednjom školom. I kada je bilo vreme da odaberem smer, društveni ili prirodni, izabrao sam prirodni smer jer mi se više dopadao. Imao sam rođaka koji je išao u *Shkolla Normale*,¹⁵ ali ja nisam hteo da idem u *Shkolla Normale* zato što je trajala pet godina, dok je gimnazija trajala četiri godine i hteo sam to da završim.

‘68 sam bio u trećoj godini gimnazije, zapravo ja mislim u četvrtoj godini, ali, kada sam imao problema sa mojim okom, jer su moje oči dosta suzile, i onda, da suzile su. I bilo je u Peći, dolazili su doktori iz

¹⁵ *Shkolla Normale* se otvorila u Đakovici 1948. kako bi pripremila nastavnike potrebne za novootvorene škole. Osim kratkog prekida tokom italijanske fašističke okupacije Kosova tokom Drugog svetskog rata, to su bile prve škole na albanskom jeziku koje je Kosovo dobilo. 1953. godine se *Shkolla Normale* preselila u Prištinu.

Mitrovice, oftamolozi, tako da očni lekari i ušni lekari, otorinolaringolozi, za nos i uši. I dolazili su u Peć jednom nedeljno na zakazane preglede zato što Peć tada nije imao lekare. Da, i oni su hteli da ja odem u Mitrovicu i operišem jedno oko.

I onda sam otišao tamo da se operišem [i] da vidim Mitrovicu po prvi put. I onda sam otišao tamo još jednom ali uopšte nisam poznao Mitrovicu. To je bilo jako lepo iskustvo.

Korab Krasnići: Kako vam je bilo, izvinjavam se što upadam ovako u razgovor, da budem... jer vaši stričevi su bili zanatlije, vaš otac takođe. U tom slučaju, vaš majka koja je bila kod kuće je bila uzor. Šta vas je privuklo da izaberete pravac obrazovanja?

Adem Vokši: Reći ću vam. Od početka sam želeo da čitam, ne znam zašto, ali želeo sam da čitam. Kada sam bio u prodavnici svog strica, imao sam komšiju tamo, prijatelja iz mog komšiluka koji je radio na kiosku na kojem su prodavali novine. I meni je nekad bilo dosadno dok sam radio u prodavnici, "Agime, da li imaš nešto da mi daš da čitam?" Znae, "Naravno, imam ovo." Tada su bili ti Ničejevi romani tada, ali bili su na srpskom, ali ja sam znao i srpski. Kupovao sam *Rilindju*¹⁶ od kad sam bio u srednjoj školi, tada je bila *Rilindja*, i [kasnije] sam počeo da kupujem *Politiku Ekspres*. Pored toga imao sam i najstarijeg strica sa kojim je moj otac radio i on je uvek kupovao *Politiku*.

Tada su *Politika* bile novine i on [stric] se baš dobro razumeo u politiku iako nije bio političar, ali dobro se razumeo. I bila je [moja] radoznalost... pričali su o tome, pričali su o ovome, pa zašto da i ja ne znam nešto o tome. Čitanje mi je tada pomagalo da uopšte nemam teškoća sa srpsko-hrvatskim jezikom. Kada sam bio u osnovnoj školi, u trećem razredu, počeo sam da učim srpski. Bilo je obavezno da naučimo ćirilicu kao i latinicu, ali više ćirilicu. Pored toga, to mi je pomoglo tokom mojih studija i u srednjoj školi zato što tada nismo imali knjige na albanskom tako da smo dobijali knjige na srpskom.

Koristio sam srpske knjige da se konsultujem. U petom razredu osnovne škole su nam doveli profesora ruskog, neki Mirko Rašan, sećam se njegovog imena kao da je danas bilo, da nas uči ruski. Mi nismo hteli da učimo ruski, hteli smo da učimo engleski ili francuski, a oni su izabrali ruski. Druge generacije, neki su učili engleski, neki francuski, ali nas je zadesilo da učimo ruski. Tako da sam tečno govorio ruski neko vreme. Čak sam imao 10 iz ruskog na fakultetu zato što je moja generacija isto učila strani jezik u to vreme.

Anita Susuri: Rekli ste da ste '68 imali operaciju oka...

Adem Vokši: Da.

Anita Susuri: Tačno '68 su bile demonstracije...

¹⁶ *Rilindja*, prve novine na albanskom jeziku u Jugoslaviji, prvobitno štampane 1945. kao nedeljne novine.

Adem Vokši: Da.

Anita Susuri: Da li ste učestvovali?

Adem Vokši: Ne. Ne, ja nisam učestvovao. Ja sam bio srednjoškolac, nisam još uvek...

Anita Susuri: Da li se sećate toga?

Adem Vokši: Još uvek nisam bio politički sazreo (smeje se).

Anita Susuri: Da. Da li se sećate grada ili...?

Adem Vokši: Ne, ne sećam se, ne sećam se toga.

Anita Susuri: Nakon operacije pretpostavljam da ste nastavili [sa školom]?

Adem Vokši: Da, sa gimnazijom, završio sam gimnaziju, i onda sam se takmičio da upišem Medicinski fakultet zato što me je zanimala medicina. A drugu generaciju su primali na studije medicine. Bilo je 90 kandidata. Od tih 90 kandidata, ja sam ostao kao 13. rezervni kandidat, ukleti broj (smeje se). Čekao sam da vidim da li će neki od primljenih kandidata odustati kako bih se ja upisao. Bilo kako bilo, na kraju su mi rekli da se upišem na biologiju i kad završim biologiju mogu da se prebacim na medicinu u drugoj godini. I upisao sam biologiju i da... završio sam i biologiju, samo jednu godinu. I onda kada sam otišao da upišem medicinu, rekli su, "Ne. Moraš da kreneš ispočetka jer ne može ovako." "Ispočetka?" "Da." "Hvala vam, nisam zainteresovan." I odustao sam.

I na mom putu nazad, sreo sam mog oca negde blizu studentske menze, tada je ovde {objašnjava rukama} bila studentska menza, tamo na Pravnom fakultetu. I sreo sam mog oca, on je bio tamo da se nađe sa prijateljem, Jonuz Gulniku, tačno gde je Tehnički fakultet. Tamo, ispod je bila [prodavnica] *pilarhone* u koju je išao. I na njegovom putu, "Pa, šta si uradio?" "Ništa, to i to..." "Okej?" "Neću uopšte da idem na univerzitet." "Šta se desilo?" pitao je. "To su mi uradili," bio sam očajan. Bila je moja sudbina da upoznam Semija Peju, profesora Semija Peju, i Hajrula Goranija.¹⁷ Njih dvojica su bila veoma dobri, jako bliski prijatelji mog oca.

I, "Ose, kako si?" Pričali su. Ime mog oca je bilo Osman, zvali su ga Ose, njegovi prijatelji su ga tako zvali. "Evo me, došao sam da posetim Jonuza," njegovom prijatelju. A Jonuz je bio njegov prijatelj kojeg su puno mučili u zatvoru. I on je rekao, "Došao sam da ga posetim i naišao sam na mog sina,"

¹⁷ Hajrula Gorani (alb. Hajrulla Gorani) (1931-2020) je bio profesor, sindikalista i bivši politički zatvorenik. Bio je predsednik Nezavisnog sindikata Kosova. Vodio je kosovske radnike na štrajk 3. septembra 1990, nakon kojeg je Miloševićev režim na Kosovu raskinuo sve svoje ugovore i kada je počela opresivna decenija za Albance koji žive na Kosovu.

“Okej, kako si? Šta studiraš?” Ja sam rekao, “Pa, to i to...” rekao sam im. U to vreme nije bilo prokletih javnih poziva za upis studenata, “Nastavi sa,” rekao je, “pravom ili ekonomijom. Upiši se na neki od tih,” rekao je “nemoj da ostaneš bez obrazovanja.” Treba, ne treba, treba, ne treba i upisao sam se. Upisao sam pravo zahvaljujući njima.

I tada nisam znao da će Semi Peja postati moj zet, ali kako god (smeje se). I upisao sam Pravni fakultet i da, jesam, ali nisam bio previše entuzijastičan. Upisao sam fakultet koji čak nisam ni želeo da pohađam. Nisam predviđao da ću postati pravnik u bliskoj budućnosti, da ću postati advokat, sudija i sve to, znate. Ali, morao sam da završim fakultet, da ne ostanem bez obrazovanja jer to je bila želja moje porodice, zar ne? Ali izgubio sam tu želju zato što sam hteo da budem doktor. Mislio sam da je bolje, ali nisam znao da nije bilo (smeje se).

Anita Susuri: Da li ste se tada preselili u Prištinu?

Adem Vokši: Da, tada sam se preselio u Prištinu. Tamo sam živio tri ili četiri meseca na jednom mestu i onda dva ili tri na drugom. Da, zato što nije bilo moguće da se preselim u dom. Bilo je malo domova, a potražnja je bila velika tako da smo putovali, putovali smo.

Anita Susuri: Kakva je bila Priština u to vreme?

Adem Vokši: Priština je bila... neko vreme sam živio na Sunčanom Bregu, sada je tamo OEBS¹⁸, i odatle smo nosili naše čizme da odemo do pekare. Bila je jedna pekara iza Hotela Božur, sada je Swiss Diamond, pre je bio Hotel Božur. Tako da, tamo je bila pekara. I ja sam poznavao pekara, fino smo razgovarali, tamo sam ostavljao čizme i nosio druge cipele kad bih išao u korzo i pokazivao se pred devojkama. Tako je bilo. Bilo je stvarno teško.

I pored toga je bilo još teže jer do naše treće ili četvrte godine studija smo morali da idemo vozom do Peći. Voz iz Peći nas je ostavljao u mestu Kosovo Polje i onda smo uzimali bus do Prištine. Nije bilo drugog načina. Ili da uzmemo bus koji prolazi kroz Prizren ili kroz Mitrovicu. Nije bilo direktne linije. I onda neko vreme tokom treće godine mojih studija, izgradili su put sa nekoliko stanica, ali izgradili su put i lakše smo putovali.

Anita Susuri: Koje godine ste diplomirali?

Adem Vokši: ‘71.

Anita Susuri: ‘71. Šta se sledeće desilo? Kako ste se organizovali? Kako ste... mislim, da li ste nastavili da živite ovde u Prištini? Ili...

¹⁸ Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (eng. OSCE: Organization for Security and Co-operation in Europe)

Adem Vokši: Ne, nakon što sam završio fakultet, tu je bio Riza Loci, starešina pećkog Okružnog suda i moj otac ga je poznao i sreo ga jednog dana. Dok su pričali, on [Riza] je znao da sam ja studirao pravo, “Šta je uradio Adem?” “Pa, on”, kaže on [otac] “poslednji ispit mu je 11. novembra.” On [Riza] je rekao, “Vidi, čim završi poslednji ispit, kaži mu da dođe u moju kancelariju.” I stvarno sam dao poslednji ispit 11. novembra ‘75 i otišao sam u njegovu kancelariju. On [Riza] je rekao, “Od prvog si zaposlen ovde u Okružnom sudu. Kao pripravnik.”

I ostao sam kao pripravnik u Okružnom sudu od 1. decembra ‘75 do negde februara ‘77. Februara ‘77 sam položio pravosudni ispit i kada sam sledećeg dana otišao na posao, starešina [pećkog Okružnog suda] me je pozvao, taj Riza Loci kojeg sam ranije spomenuo, i, “Kako je prošao ispit?” Rekao sam, “Položio sam.” On je odgovorio, “Od dana pa nadalje si stručni saradnik.” “Hvala vam!” Ali radio sam naporno, radio sam baš naporno. Verujte mi, nije da se hvalim, ali stvarno sam bio posvećen poslu. Navikao sam se bio i da radim u privatnom sektoru, bio sam naviknut na rad i da ne trošim svoje vreme i puno su me cenili. I tamo sam radio do decembra ‘77 i onda od januara ‘78 sam se prebacio u Okružni sud u Mitrovici.

Drugi deo

Anita Susuri: Tokom ovog perioda, dakle ‘78, ‘80, pogotovo ‘81 kada je politička situacija bila teška...

Adem Vokši: Da.

Anita Susuri: I bilo je komplikovano. Zanima me vaša perspektiva, mislim, kao advokata, kakvim slučajevima ste se bavili? Koga ste predstavljali ili nešto slično tome?

Adem Vokši: Da, da. Prvo se mora objasniti zašto sam otišao u Mitrovicu. Jako je zanimljivo. Jednog dana, pokojni Mikel Marku koji je bio advokat u Peći, bio je šef advokatske komore takođe. Hteo je da ide u Mitrovicu, imao je suđenje sledećeg dana u Mitrovici. I u to vreme ja sam radio u kancelariji Ferdia Đikolija, on je sada advokat u Peći. On je bio sudija, ja sam bio stručni saradnik. I on [Mikel] je rekao, “Ferid, dođi da mi praviš društvo,” on [Ferid] je odgovorio, “Ne mogu jer imam suđenja na koja moram da idem. Zašto ne uzmeš Adema?” I pogledao sam ih, “Ali ja moram da radim.” “Ostavi”, rekao je, “te zadatke,” zato što ja u to vreme nisam imao suđenja ali sam tamo radio... rekao je, “Radićeš to kad se vratiš. Idi u Mitrovicu.”

Tako da sam otišao u Mitrovicu sa Mikelom Markuom i vodili smo suđenje. Pogledao sam u sudiju, sačuvaj bože, ne zna kako da vodi suđenje, ne zna, uopšte! Rekao sam mu [Mikelu], “Mikel, jesu svi ovakvi?” Rekao je, “Šta možemo da uradimo?” Sudija je bio Albanac, kako god. I izašli smo napolje na pauzu, on [Mikel] je tražio Kaplana Barutija, glavnog tužioca u Mitrovici, ali nije mogao da ga nađe zato

što je on bio političar koji se tamo bavio politikom. I otišli smo do starešine suda da popijemo kafu pre nego što se završi pauza. I dok smo tamo časkali, Mikel mi je rekao kako su me moje kolege u Peći hvalile, kako sam ja sjajan radnik i to.

Ja sam sebi duplo i troduplo povećavao količinu rada, nije mi smetalo, samo da je imalo da se radi. Čak smo završili sve slučajeve u pećkom Okružnom sudu u to vreme, čim smo dobili slučaj, završili bismo ga. Bili smo neverovatno brzi. I starešina mi je rekao, "Da li hoćeš da dođeš i radiš kao stručni saradnik za mene?" Rekao sam, "Zašto, nisam valjda lud? Kao saradnik ću pre ostati u Peći, ne ovde." "Okej onda, da li bi došao kao sudija?" Rekao sam, "Ne, nema šanse." On je rekao, "Pa, ako dođeš da radiš kao sudija ovde, obezbedićemo ti dvosobni stan, obezbedićemo ti i ženu za ženidbu," takve stvari, na način na koji muškarci pričaju jedni sa drugima. I ja sam govorio ne, ne, ne.

Ali nakon otprilike dva meseca, delegacija iz Prištine je došla tamo [u Peć] da me ubede da se vratim u Mitrovicu i ja to nisam hteo nikako da prihvatim. Bio je pokojni Dževdet Hamza [alb. Xhevdet Hamza], on je bio predsednik Komisije za izbor osoblja i nakon otprilike dva sata ubeđivanja, rekao mi je, "Znaš šta? Pitaj svog oca," rekao je, "pitaj ga, ako on kaže ne, nemoj..." I kada sam otišao kući, moj otac me je video, "Šta je bilo?" Objasnio sam mu, "Nemaš izbora nego da odeš." Očekivao sam njegovu podršku. "Nemaš drugog izbora nego da odeš." "Zašto?" pitao sam, "Abej."¹⁹ Zvao sam ga *abej*.

"Oh," rekao je, "nisi ni inženjer ni doktor," rekao je, "ti si pravnik." Rekao je, "Tvoja budućnost je gotova ako ih ne slušaš." Gotovo. I tako sam otišao u Mitrovicu. I kada sam počeo da radim u Mitrovici, bilo je veoma zanimljivo. Starešina suda mi je davao samo drugorazredne slučajeve, kao one koje sam radio u Peći. I otišao sam do njega, rekao, "Ako ste zažalili što ste me doveli ovde, vratiću se, nema potrebe za ovim." Rekao sam, "Nisam vodio sudske postupke u prvostepenim slučajevima," rekao sam, "Nisam sudija." On je rekao, "Okej, okej, samo zato što sam ja ovde."

I u to vreme '75, da, osnovan je sud, da '75 ili '74 je osnovan u Mitrovici. Svi slučajevi iz Prištine koji su bili na teritoriji Mitrovice, čak i slučajevi započeti pre '70 [koji su] ostali [nerešeni]. Sudije su ih ostavile, "Otvora se sud u Mitrovici i tamo će biti prebačeni." I kada sam ja stigao, bilo je oko 360 poprilično velikih slučajeva koje je trebalo da podelimo ja i još dvojica sudija, bila je i jedna Srpkinja i jedan Srbin kao sudije. I svaki od nas je imao 120 slučajeva, i ja sam preuzeo te slučajeve...i ti slučajevi me nisu uopšte uplašili, znate, kada neko hoće da radi. I ja sam ih uzeo, i odmah sam dodelio te predmete.

Nakon šest ili sedam meseci, starešina [pećkog Okružnog suda] me je pitao, "Da li si uspeo da završiš neki od tih slučajeva?" Ja sam rekao, "Rešio sam više od 80 slučajeva." "Kako?" "Završio sam preko 80." Zato što zaista, što su građanski predmeti stariji, to ih je lakše rešiti, zato što je vreme rešilo te slučajeve. Bio sam svestan toga, razumete. I ja sam ih rešio. I moj autoritet je počeo da raste među mojim kolegama, naravno. Ali, ako ste puni znanja među onima koji su ljubomorni, to je jako

¹⁹ Tur.: *ağabey*, stariji brat, veliki brat. Sagovornik koristi govorni oblik turskog izraza koji označava starijeg člana porodice, tačnije njegovog oca.

problematično. I onda je tu bio jedan istražni sudija koji se non-stop žalio da ima puno posla i da je njegov posao težak i tako dalje i tako dalje.

I na jednom od sudskih kolegijuma koje smo imali, zato što smo imali kolegijume svake nedelje, rekao sam, “Znate šta? Starešino, uzmite mu pola slučajeva i donesite ih u moju kancelariju. Iako ja radim sa civilnim slučajevima, mogu da završim te istrage bez problema.” I preuzeo sam i istražne slučajeve takođe. Slučajeve gde si morao da se baviš računavodstvom, gde je bilo finansijskog kriminala, znate, zvali su me da učestvujem čak i na kaznenom kolegijumu. Tako da sam radio na tim slučajevima, ovim takođe, i onim isto, na svim. Nisam imao samo krivična suđenja. Bio sam deo porote, ali nikad nisam sam doneo presudu u krivičnom postupku.

Anita Susuri: Zanima me kakvim ste slučajevima morali češće da se bavite u to vreme? Spomenuli ste da ste se više bavili finansijskim slučajevima, ali da li je bilo na primer, zanima me, ti slučajevi sa krvnim osvetama i ostalo?

Adem Vokši: Bilo je, bilo je slučajeva sa krvnim osvetama, bilo je i to su bili krivični slučajevi. Bilo je i slučajeva koji su se bavili ekonomskim zločinima. Ali većinom, na primer, bili su optuživani ljudi koji su imali prodavnice. Tada su postojale i prodavnice komercijalnih preduzeća i one su pozajmljivala robu i klijenti su je uzimali na *tefter*²⁰ ili zapisivali u sveksama, da. I kada se registrovala [prodaja], to su prijavili kao manjak i bili su optuživani za zloupotrebu društvene imovine, za takve stvari... Onda, bio je jedan slučaj, sećam se slučaja koji je bio malo posebniji, trgovac je bio šef magacina, negde pre nego što sam se ja preselio u Mitrovicu, u junu, [i] bio je u saobraćajnoj nesreći i umalo umro.

Njegov asistent je nastavio da radi, da održava posao i na kraju godine konstatovan je prilično veliki manjak. Sada se ne sećam koliko, ali bio je veoma veliki. I uhapsili su tog trgovca. I onda je se držalo njegovo suđenje, i glavni porotnik me je pozvao, “Da li hoćete da dođete na sudski kolegijum da date presudu na ovom slučaju?” Rekao sam, “Da, doći ću na sudski kolegijum.” Suđenje se održalo i on je bio osuđen za manjak. I suđenje se završilo, suđenje se završilo i išli smo da glasamo o slučaju. Kada sam otišao u kancelariju, rekao sam, “Gde je sudija?” Oni su rekli, “Otišao je do starešine.” Rekao sam, “Šta radi tamo?” Oni su rekli, “Ne znam.” Otišao je kod starešine [suda] sa slučajem. U kancelariju starešine, šef računovodstva, prevodilac, vozač i prijatelj starešine su pričali o slučaju i koliko dugu kaznu da mu daju.

I kada sam ušao, rekao sam, “Šta je s tobom? Jesu oni bili na suđenju? Šta oni znaju o tome? Vрати se tamo u kancelariju.” I kada smo se vratili u kancelariju, on [sudija] je pitao, “Šta mislite?” rekao sam, “Pustite da prvo glasa porota, onda ja, i onda vi. Jer takva je procedura,” rekao je “Ne, ne, šta vi mislite?” Reako sam, “Mislim da treba da ga oslobodimo.” “Kako mislite da ga oslobodimo?” Rekao je, “Treba da ga osudimo na 15 godina.” Ja sam rekao, “Samo mi recite jednu stvar,” rekao sam, “dokažite da je uzeo taj novac.” “Da,” rekao je, “bio je *manjak*.” [priča na srpskom] Rekao sam, “Da li je njegov

²⁰ Tur.: *defter*, poreski registar i katastar zemljišta u Otomanskom carstvu.

pomoćnik nastavio da radi? Zašto nije bilo primopredaje dužnosti, možete samo da pretpostavljate da je uzeo [novac].”

Njegova [trgovčeva] nesreća je bila što je imao dve ćerke i one su studirale u Engleskoj, razumete šta pričam, zar ne? I zbog toga su ga osudili, razmatrali su argumente za i protiv i dali mu devet godina. I on je podneo žalbu sa [njegovim advokatom] Bajramom Kelmendijem²¹, on je bio sjajan advokat, branio ga je. I zbog žalbe, Vrhovni sud je poništio slučaj. I kada je drugi put došao na suđenje, dali su mu opet istu toliku kaznu, mislim da je te četiri godine već proveo u zatvoru, oni su ga optužili na te četiri godine. Onda su oni [sudovi] čekali zakon o zastarevanju za taj slučaj jer nisu mogli da nastave na drugačiji način, ne, nisu se usuđivali, nisu se usuđivali da ga oslobode.

Čovek nije počinio zločin, zašto ga optužujete? Ili kada imate sumnje, zato što postoji taj princip *In dubio pro reo*, u slučaju sumnje, presuda suda treba da ide više u korist okrivljenog. Nemaš dokaz. Dokaz osuđuje nekoga, ona stvar koju sam ranije pomenuo, dvojica bez duše, jedan bez ruke. To nije, to nije, to je to (smeje se).

Anita Susuri: Zanima me nešto o ‘81, o demonstracijama...

Adem Vokši: Da.

Anita Susuri: Kako je bilo? Sa profesionalnog vidika, ali i sa ličnog.

Adem Vokši: ‘81 sam bio sudija u Okružnom sudu i sećam se demonstracija kada su došli rudari... zgrada suda je bila u severnom delu Mitrovice, gde je još uvek ta zgrada... i oni su došli, sve ulice su bile prazne, samo su demonstranti dolazili. I znam da je u mojoj kancelariji, u to vreme sam bio sekretar organizacije suda i tužilaštva. Kada je došao drugi sudija, i tužilac, poludeli su... oni [demonstranti] su galamili na ulici. “Ubiće nas,” oni će to uraditi, “Morate da nam obezbedite neke pištolje,” i takve stvari, znate? “Ne šali se, ko će te ubiti? Niko te neće držati na nišanu, ne šali se. Izadi iz moje kancelarije.” Došli su kod mene pošto sam bio sekretar, kako bi stranka mogla da interveniše u policiji i obezbedi im pištolje. Sada kada ih vidim, smejem se sa njima zbog te njihove budalaštine.

Oni su otišli u Zvečan, radnici. Bio je petak i trebalo je da idem u Peć ali moj auto se pokvario i nisam imao čime da odem. Išao sam pešaka od tamo do autobuske stanice, nikog nije bilo briga ni da me pita za ime, razumete, zar ne? I kada sam stigao na stanicu, video sam Islama Luštaku, saobraćajnog policajca. I on kaže, “Hej sudijo, zašto ste napolju?” Rekao sam, “Hoću da idem u Peć.” On je rekao, “Autobusi ne voze.” Ja sam rekao, “Ti si policajac, zaustavi auto koji ide u Peć i kaži im da me povezu.” i on je rekao, “Zaustaviću.” U tom trenutku je prošao auto sa kraljevačkom registracijom. On ga je

²¹ Bajram Kelmendi (1937-1999) je bio advokat i aktivista za ljudska prava. Podigao je optužnicu protiv Slobodana Miloševića na Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju 1998. Prvog dana NATO rata 1999, srpska policija je uhapsila njega i njegovo dvoje dece, Kastriota i Kuštrima. Njihova tela su nađena sledećeg dana.

zaustavio [i pitao], “Kuda idete?” On [vozač] je rekao, “U Peć.” [Dakle,] on [Islam] je rekao [vozaču], “Povežite ga sa sobom” (smeje se). Otišao sam u Peć.

To je bilo to. Bili su uplašeni bez razloga. Šta oni hoće? Hoće svoja prava, pa, da li je to dozvoljeno? Da, zašto ne bi tražili svoja prava. To je bilo to. Još jedna zanimljiva situacija, Nedžat Dači [alb. Nexhat Daci] je bio u samici sa grupom intelektualaca koji su uhapšeni ‘81. Došli su u moju kancelariju noseći farmerice, presvukli su se, znate, brat Nedžata Dačija, profesor Hamdi Dači i pokojni profesor Šakir Šakiri [alb. Shaqir Shaqiri], profesor engleskog [na fakultetu].

Oni su došli, “Da, uđite.” Rekli su, “Ne, hajde da izađemo.” Ja sam pitao, “Šta se desilo?” Bojali su se da uđu u moju kancelariju. “Samo uđite, prestanite da se zezate.” I ja sam izašao. “O čemu se ovde radi?” On je rekao, “Zatvorili su ga, uhapsili su Nedžata Dačija,” rekao je, “i on je u zatvoru u Mitrovici, možete li da uradite nešto povodom toga?” Bilo kako bilo, pogledali smo tamo i videli da... nisam video, ali sam razgovarao sa uprnikom zatvora, poznavao sam ga. “O čemu se ovde radi?” [ja sam pitao; on je odgovorio,] “Uopšte se ne brinite, niko mu neće ništa uraditi.” I tek tako. To je bilo to.

Anita Susuri: Rekli ste mi da je Mitrovica bila više industrijski grad. Da li se to primećivalo? Kako se primećivalo? Na prijemr, uticaj Trepče na grad ili...?

Adem Vokši: Trepča je imala oko 27.000 radnika u celoj Jugoslaviji. Ibiš će vam bolje reći, on to zna preciznije zato što je savršen sa brojevima (smeje se). Znao je broj svih radnika u Trepči i sve to (smeje se). Vidite, ljudi koji su radili u Trepči su bili orijentisani samo na Trepču. Primali su tu platu, siguran sam da su plate bile dobre, ne znam. Ali bilo je drugih benefita. Imali su te kupone da jedu u njihovoj kafeteriji, čak i kupone da ponesu hranu sa sobom kući i sve. [Preduzeće Trepča] Oni su imali svoje smeštaje blizu mora, imali su svoj smeštaj na Veli Bregu koje su radnici mogli da koriste, znate. Ne znam da li su ih koristili, ali imao sam manje kontakata sa njima.

Ali Trepča je imala... možda je politika bila takva. Oni [vlada] su izgradili zgrade, izgradili su stanove, razdelili su ih osoblju, ali ne Trepčinom osoblju, dali su jedan jednom liku, onom liku, onom tamo u Mitrovici. Svuda, čak i policajcima, tužiocima, sudijama. Njima su obezbedili stanove umesto svom osoblju. To je bilo to. I svojim radnicima su dali stanove, ali bilo je radnika kojima su ti stanovi bili potrebni a oni nisu dobili ništa, već su im dali nekom drugom. To je bilo to.

I onda kada je proizvodnja u Trepči počela da opada zbog protesta, zbog štrajkova, to je bilo baš primetno jer oni [rudari] nisu dobijali platu i ekonomija je išla u potpuni kolaps. I onda kada je ekonomija počela da se urušava posle ‘89 kada su bili ti protesti rudara, na celom Kosovu i ne samo na Kosovu, počeli su da pomažu. Prvo su skupljali zalihe hrane kako bi ih doneli i onda su se dobro organizovali. Organizovali su, sada nisam siguran da li je to bila partija na nivou republike ili neka

druga koja je organizovala sastanke između porodica.²² Kao, jedna porodica da pomogne sa te strane, jedna porodica da pomogne sa druge strane. Tako da je bilo prelepo.

Sećam se jako dobro kada su se sredstva prikupljala čak i u Sloveniji, da se pošalje pomoć rudarima nakon štrajka, štrajka rudara u to vreme. I ta nova, ti na vlasti u to vreme, koje su vodile srpske strukture, nisu dozvolili da ta pomoć dođe ovde. I ta sredstva su iskoristili slovenački advokati koji su došli ovde da brane rudare na suđenju [Azema Vlasija](#), [Burhana Kavaja](#) i [Ibuša Jonuzija](#) i te ljude. Oni [slovenački advokati] su govorili da su došli besplatno da ih brane, ali onda smo saznali da je Socijalistička liga prikupila novac, dali su im kao nadoknadu za rad koji su obavili ovde.

Anita Susuri: Onda se desio marš, posle marša su [srpska policija] počeli da ispituju većinu njih, i vođe i rudare...

Adem Vokši: Da.

Anita Susuri: Da li ste bili svesni toga? Kako je to bilo tada organizovano? Da li je neko bio zadržan da... da li su bili osuđeni? Mislim da je nekoliko njih bilo osuđeno.

Adem Vokši: Da, neki su bili optuženi za prekršaje, bili su. Pored toga, odmah nakon što su prevarili rudare da misle da su Husamdein Azemi and Ali Šukriju [alb. Ali Shukriu] dali ostavku, takođe...

Anita Susuri: Rahman.

Adem Vokši: Rahman Morina. Rudari su otišli i odmah su uhapsili Azema Vlasija, Burhana Kavaju, Aziza Abrašija, Ibuša Jonuzija i 14 ostalih i bila je jako sumorna atmosfera, jako sumorna. Sumornija nego kad pada kiša i grad i tako se sve činilo. Iako je vreme bilo lepo, ljudi su bili prestrašeni. "Vidi, ako su uhapsili Azema Vlasija, šta će tek nama da urade." Tako je bilo. Stvarno.

Od početka se znalo da ništa neće biti od toga. Čak se sećam tokom suđenja kada smo slušali Azema Vlasija kako priča kako su bili držani u Trepči i ovde u sportskoj hali kao i u omladinskoj hali; [on je] političar. Oni mogu da pričaju dva sata i vi ne možete da nađete jednu grešku jer ništa, razumete? To je retorika političara, pričaju dva sata i nikada ne znate šta pričaju. Možete čak i da ih pitate šta su rekli, neće...

Dakle Adem je političar, on je divan, zar ne. Imali smo i Mahmuta Bakalija kao političara ali i Azem je odličan.

²² Početkom '90-ih je postojao pokret koji je započeo Pomirenje krvnih osveta, Porodica pomaže porodici. Porodice rudara su bile u kontaktu sa drugom porodicom sa boljim finansijskim stanjem, koja im je pomagala da prebrode teške periode tako što im je nudila sezonske poslove ili nešto slično. Sagovornik je pogrešno protumačio kako se ova pomoć nudila i kome.

Korab Krasnići: Kakva je bila atmosfera? Mislim, Albanci su bili deo Jugoslavije takođe, politička situacija je počela da eskalira. Vi ste bili na visokoj poziciji u državnoj instituciji. Kako...

Adem Vokši: Bili su, bili su. Ne, ja...

Korab Krasnići: Situacija je bila politička.

Adem Vokši: Ne, '82 sam počeo da radim kao advokat.

Korab Krasnići: Advokat.

Adem Vokši: Da, prebacio sam se '82. Povukao sam se sa sudske pozicije u to vreme zato što se nisam slagao sa politikom. I nisam se slagao sa tim, ali nisam mogao da uradim ništa da poboljšam situaciju takođe. I ako se nađete u takvoj situaciji i pomirite se sa tim da drugi rade bilo šta i [vi] ne radite ništa po tom pitanju, onda ste saučesnik. Tako da sam hteo da odem. Tražio sam posao u Prištini na nekoliko mesta. Čak se sećam u komercijalnom preduzeću ovde; kada sam se prijavio, jedan stariji čovek me je intervjuisao, "Čime se bavite?" ja sam mu objasnio.

I ja sam dao ostavku, ali sam čekao da prođe period od tri meseca da prihvate moju ostavku ili da razmotre moj mandat kao završen. To je bio zakon. Rekao sam, "Pa, ja sam bio sudija i hoću da se prebacim na advokatsku poziciju i potražim preduzeće u kojem bih radio, ali ne bilo koji posao." On je rekao, "Pa," rekao je, "za ovu poziciju koja je objavljena, imamo osobu koju ćemo zaposliti. Ako želite, možete podneti svoju prijavu." I onda je to bilo ono što me je poguralo i prebacio sam se da radim kao advokat. Imao sam podršku Bajrama Kelmendija u to vreme, "Zašto se ne prebaciš na advokaturu? Šta čekaš? Nemaš šta da očekuješ od njih. Ne očekuj dobru poslovnu poziciju jer ne postoje dobre pozicije za intelektualca poput tebe." I tada sam odlučio da se prijavim kao advokat.

Korab Krasnići: Da li su protesti '81 uticali na to da napustite posao koji ste radili?

Adem Vokši: Da budem iskren, zanimljivo je zašto sam doneo takvu odluku. Još uvek imam pismo potvrde starešine suda koje mi je dao na dan ostavke. 17. januara '82 su ubili braću Gervala i Kadrija Zeku, moj rođendan je bio sledećeg dana. I ja sam razmišljao da li da odem u kancelariju i rekao sam stenografinji, "Napravi tri kopije." I obratio sam se Izvršnom veću Kosova i Komisiji za izbore i imenovanja sa zahtevom za razrešenje.

Možete da zamislite, na moj rođendan. To je bilo najviše što sam mogao da uradim kao Adem, ništa više. I stenografinja me je pogledala i rekla, "Jesi li pri sebi?" Rekao sam, "Da, poprilično." I odneo sam to kod sekretara suda i rekao sam joj, "Uvedite ovaj zahtev u zapisnik." Jer je to išlo preko predsedavajućeg sudije. I držali su taj zahtev jedan mesec u fioci predsedavajućeg.

Posle jednog meseca me je pozvao i rekao, "Hej, dođi ovde," rekao je, "pričao sam sa starešinom Vrhovnog suda i Ministarstvom pravde," rekao je, "ne smeš da se usudiš da napustiš ovu poziciju." "Zašto ne smem da se usudim?" On je rekao, "Zar ne vidiš situaciju u kojoj se nalazimo?" Rekao sam, "Ja nisam to napravio." On je rekao, "Ne." Ja sam pitao, "Mogu li uopšte to da promenim?" On je rekao "Ne." "Lep dan onda želim!" Ja sam rekao, "Nisam dete, danas dajem otkaz, sutra povlačim otkaz." I to je bio razlog.

I drugi razlog je bio skoro jednako važan kao prvi. Zato što sam odlučio da postanem advokat u Mitrovici i da ne idem u Peć jer sam Pećanac; da kažem Mitrovčanima da imam veći autoritet od njih kao advokat nego što ga oni imaju kao sudije. I to sam postigao (smeje se).

Korab Krasnići: A razlozi koje ste naveli u vašoj ostavci, koji su bili?

Adem Vokši: Nemogućnost da utičem na poboljšanje situacije i pomognem ljudima. Jer sam razmatrao... možete da zamislite, kada sam kao advokat branio maloletnika - našli su "KR" grafit, Republika Kosovo u Srbici - dali su mu 60 dana zatvora. I ja sam podneo pritužbu, "Šta nije u redu sa vama, prvo, kako znate da je on napisao? I čak i da jeste, zašto je to toliki problem? On je dete." Takve stvari. Da ne pričamo o većim stvarima.

Korab Krasnići: Hajde da se vratimo u '88 i '89 kada ste već istražili te nemire, te trenutke kada ste odlučili da date ostavku, radili ste kao advokat i tako dalje. Ali kako su se '90-e približavale, situacija je eskalirala...

Adem Vokši: Sve više i više svakog dana.

Korab Krasnići: I sa dolaskom Miloševića na političku scenu, kakava je bila atmosfera za vas kao pravnika, kao advokata, da radite i živite tokom takve političke klime? Kako ste proživeli taj vremenski period?

Anita Susuri: Dakle, to znači, kada su se prava kršila na dnevnom nivou.

Adem Vokši: Na... vidite, možda je lakše da pričamo o tome iz ove pozicije. Iz te pozicije, uvek sam mislio da će ta situacija proći jer je Janez Drnovšek,²³ divan čovek iz Slovenije, došao navlast u Jugoslaviji. Tokom jugoslovenskog režima '90, policija je ubila mog tatu ispred moje kuće u Kapešnici. Riza Sapundžiu [alb. Rizah Sapunxhiu] je takođe bio tamo, bivši guverner Svetske banke. On je bio iz Peći, Riza Sapundžiu, i jedno vreme dok je moj otac bio direktor fabrike tamo, on je radio za mog oca. Ali postigao je puno posle toga i postao guverner Svetske banke i bio član vođstva Jugoslavije. Pokojni Riza Sapundžiu, ali u to vreme...

²³ Janez Drnovšek je bio slovenački liberalni političar, predsednik Predsedništva Jugoslavije (1989-1990), premijer Slovenije (1992-2002) i predsednik Slovenije (2002-2007).

I mislio sam da će stvarno, uvek se nadao, da će se situacija rešiti. I sećam se '89 sam dolazio iz Beograda, kada sam branio direktora Trepče i zamenika direktora, kada je Marković²⁴ došao na vlast. I baš u to vreme se raspao Centralni komitet Jugoslavije, raspao se Savez komunista Jugoslavije i pitali su ga, "Šta mislite o njihovom raspadu?" On je odgovorio, "Ništa, život će ići dalje i bez Komunističkog saveza." I zaista su ti ljudi davali nadu tako da si mogao da očekuješ nešto pozitivno od njih.

Pored toga, inflacija je bila višecifrena. I sa dolaskom Markovića se situacija poboljšala jer se dianr stabilizovao. I onda januara '90 je došao Avramović²⁵ i još više stabilizovao dinar i to mi je uvek ulivalo nadu jer ja uvek vidim da je čaša polupuna, ne poluprazna i mislio sam da će se situacija stvarno rešiti. Nije da sam ja mogao da utičem, ali mogao sam da probam, znate, da utičem na to da se poboljša. To je bilo to.

Treći deo

Anita Susuri: Kada ste branili optuženog vezano za slučaj Trepča... Kako, mislim, koliko ja znam, to je bio dobrovoljni rad ili ne? Kako ste odlučili da ih branite?

Adem Vokši: Nisam odlučio da ih branim, njihovi članovi porodice su došli do nas i zahtevali to. Jer si morao da budeš predstavljen kao branilac iako je bilo volontera koji su branili Azema Vlasija, pošto im je to trebalo zbog njegovog imena znate. Ali neću zalaziti u to. Došao je brat Ibuša Jonuzija, sada sam zaboravio njegovo ime, tražio je da branim Ibuša. Došla je žena Ramiza Kadriua, on je bio jedan od njih, nije bio rudar, već referentni administrator ili tako nešto, i ona mi je tražila da ga branim. Došao je brat Vela Osmanija i on je tražio isto. Ne znam ko još, sad sam zaboravio, znate, samo znam da sam imao tri ili četiri optužena koje sam tada branio. I predstavili smo njihovu odbranu sudu i pokušali da ih ubedimo argumentima da su ovi ljudi nevini. Takav je bio sistem tada, uvek u ofanzivi. Ali nije bila dužnost tužioca da dokaže da je neko kriv, već da dokaže da je nevin.

Čak se sećam, posetio sam Ibuša Jonuzija u zatvoru nekoliko puta i plakao je, plakao je. "Nisam ništa uradio," govorio je, "Kako?" Imao je devetoro dece, ili koliko već? Desilo se jednom i opet, i opet. I jednom trenutku sam mu rekao, "Ibuše," rekao sam, "ako sutra izađeš iz zatvora i uništiš se, nećeš biti od koristi svojoj porodici. Ništa nisi uradio, zar ne?" "Ne," rekao je, "nisam uradio ništa." Pitao sam, "Pa, ko je nešto uradio? Pored tebe, u zatvoru je Burhan Kavaja, Aziz Abraši takođe i Azem Vlasi koji je jako lukav, on je isto u zatvoru. Sutradan će biti dokazano da nisi ništa uradio i potreban si svojoj porodici. Njihov cilj je," mislio sam na režim, "da te unište zato što vi ljudi ste intelektualci i eto zašto."

²⁴ Ante Marković je bio hrvatski i jugoslovenski političar, biznismen i inženjer. Marković je poznat kao poslednji premijer SFR Jugoslavije.

²⁵ Dragoslav Avramović je bio srpski ekonomista i guverner Nacionalne banke Jugoslavije.

Sve ukupno su zatvorili oko četiri ili pet rudara, navodno se sudilo rudarima ali zapravo se sudilo ovim ljudima. Zašto bi braća Krasnići bila osuđena zajedno sa grupom Azema Vlasija? On je bio direktor EKK²⁶ u Prištini, itd, itd. To je bilo to. Razgovarao je sa rudarima, šta je drugo radio? Stipe Šuvar iz Vođstva Jugoslavije je takođe pričao sa rudarima i nisu ga poslali u zatvor itd, itd. Nije bilo ničeg u tom slučaju. Ali, u to vreme je [Avdi Dinaj](#) je bio istražni sudija, sada je advokat u Mitrovici, i mi smo studirali u isto vreme, poverio je istrage Redžepu Kačinaku.

Redžep Kačinaku je bio istražni sudija u Mitrovici, onaj kojeg sam spomenuo ranije. Ali u međuvremenu je napustio sud i počeo da radi za Državnu bezbednost. I istrage su bile poverene njemu i on nas je pozivao, i tužioce i nas advokate kad je ispitivao optužene, kada ih je ispitivao... ali nije bilo svedoka. Nije bilo ničeg jer nije imao na šta da se osloni. Oni [rudari] su se spontano organizovali. Nije bilo vođe koji, barem nije bilo dokazano na suđenju, nekog vođe koji je to organizovao.

Jer uvek su tvrdili da kada su Burhan Kavaja, Aziz Abraši and Azem Vlasi posećivali rudnike, organizovali su ih [rudare] i pripremali [štrajk]. Ali to je bilo spontano iskazivanje nezadovoljstva. I, znate kako je to, tamo su u pećini osam sati [dnevno], ne vide sunca, spavaju osam sati i vide sunce samo osam sati dnevno i bilo im je dosta svega {objašnjava rukama} i u nekom trenutku so prestali da se slažu sa svim tim. Kao što sam rekao, kuda je odlazio sav novac koji je tamo nastajao?

Tada su govorili da se Beograd razvijao, i ovde je bilo razvoja, kao što sam rekao, neko drugi je koristio stanove i privilegije. Tamo je bio jedan restoran, Trepča *Komerc*, pored stadiona u Mitrovici. Sve je bilo na leđima rudara. Koliko su veliki ili mali [stanovi], čak i da si imao jedan dinar, trebalo je da pripadnu tim ljudima, znate, koji su ih zaslužili, jer su to sve zaradili svojim znojem.

Anita Susuri: Zašto je podignuta optužnica i koje je vaše mišljenje vezano za optužnicu? O čemu su razmišljali?

Adem Vokši: Optužnica je bila kontrarevolucija, Član 114, ako se dobro sećam. Znae, organizovali su se da sruše vladu. Zato što su zahtevi rudara bili ostavka bivših čelnika sa kojima se niko nije slagao. I drugi građani, da su imali priliku i oni bi izašli, znate, da protestuju takođe... da ne spominjemo rudare. To je bilo to. To su bili orgnizatori rušenja vlasti, zato što se tad zvala vlast, Ali Šukrija, koji je bio u vođstvu Jugoslavije. Nije bio u vođstvu Jugoslavije ali bio je, tamo, u nekoj vrsti vođstva. Azem, ne, Hisamedin Azemi [alb. Hysamedin Azemi], on je bio neka vrsta vođe. Rhaman Morina je zamenio Azema Vlasija, naravno nisu se slagali sa njim itd. Morao je na neki način da istera svoje. Ne na neki način, nego stvarno. (smeje se)

Anita Susuri: Spomenuli ste ranije jednu vašu izreku, Ibuš Jonuzi nam je rekao dvojica bez duše, jedan bez glave. Ali ako možete da nam ispričate o tome, ako se sećate tog sastanka i zašto je to rekao?

²⁶ Energijska Korporacija Kosova.

Adem Vokši: Klijent pita kako će biti i jedan od mojih odgovora kada razgovarate sa klijentom je da ništa ne garantujem. Čak i kada ste sto posto sigurni, ne možete ništa da garantujete jer je sud taj koji odlučuje. I ne sud, ali jednog dana je bio jedan klijent koji je dobio spor na osnovnom sudu, čija je odluka potvrđena i na drugostepenom sudu, [i] Vrhovni sud je promenio te dve odluke i odbio njegov zahtev. I sada zamislite poziciju u kojoj se ja nalazim kao advokat, da sam garantovao klijentu nešto što sam ja smatrao da je ispravno. To je to.

I rekao sam Ibušu Jonuziju, “Ibuše, ne zaboravi narodnu izreku, dvojica bez duše, jedan bez glave.” Dvojica svedoka mogu da dođu i kažu da je Adem Vokši nekog ubio i da je nađeno telo. A potpuno druga osoba ih je ubila. Ali nema dokaza i Adem Vokši ne može da dokaže svoju nevinost i osude ga na smrtnu kaznu. Zato su dvojica bez duše svedoci koji lažno svedoče protiv tebe, a ti ostaješ bez glave. To je ta izreka (smeje se).

Korab Krasnići: Možete li da nam objasnite kontekst razgovora koji ste vodili sa Jonuzijem, zašto ste izabrali baš te reči? Da li ste hteli da kažete da je on...

Adem Vokši: Ne, ne, slušajte. Zato ne dajem lažnu nadu ljudima. Jer najveća je greška da nekome date lažnu nadu i na kraju su razočarani, to je to. Sećam se kad je klijent došao kod mene, bilo je jedno ili dva pripremna ročišta i rekao je, “Rekli su mi,” rekao je, “da nema potrebe,” rekao je, “da vi dolazite. Platilo sam ja to, sređeno je.” Rekao sam, “Dobro.” A to je bilo krivično delo pljačke za koje se dobijala minimum jedna godina, nije bilo načina da bude manje od jedne godine.

Kada je došao popodne rekao mi je, “Osudili su me na jednu godinu zatvora,” rekao sam, “Stvarno?” “Da,” rekao je, “ali kako je mogao da me osudi na jednu godinu?” Rekao je, “A ja sam uradio ovo za onoga i ono za onoga, čak sam pričao i sa sudijom.” To je to (smeje se). Zato nikada ne treba davati obećanja. Ja se uglavnom bavim civilnim slučajevima, bavim se i kriminalnim ali kako mogu da obećam nešto nekome za tako nešto.

Anita Susuri: Oni [rudari] su bili lažno optuženi, na primer, govorili su da je Ibuš Jonizu znao svaki detalj o svakom radniku. Kako je moguće da nije znao da su organizovali štrajk? Dakle, bilo je ljudi koji su govorili ovakve stvari. Koliko vam je to bilo teško? Da nađete dokaz ili kako ste saznali dokaze?

Adem Vokši: Dobro, ispričaću vam situaciju, ne o Ibušu Jonuziju, nego o Ramizu Kadriu, jednom od osuđenih. Bio sam mu u poseti i poseta je bila u kancelariji direktora [zatvora]. Pripremali su posete u svojim kancelarijama, okej. Imali smo dobar odnos direktor i ja jer smo se poznavali profesionalno dok sam bio sudija i sve. I između ostalih stvari ovo mu je rekao direktor, “Ramiz, reci nam da su organizovali ovaj [štrajk].” Pitao sam “Ko su oni?” Rekao je, “Azem, Aziz, Burhan i Ibuš.” “Šta su oni organizovali?” “Ove.” Onda, on [Ramiz] je rekao, “Nisam bio svestan da su bilo šta organizovali. Ja nisam bio organizator, nisam bio ni svestan toga.” Jer stvarno nije bilo organizatora tamo.

“Vidi,” rekli su, “na slikama imamo.” [Slike] njega [Ramiza] sa drugom ženom, ne znam za to. “Pokazaćemo ih tvojoj ženi,” rekli su, “i unišćićemo ti brak.” Rekli su, “Hoćeš li da nam kažeš ili ne?” I ja sam mu očima stavljao do znanja da ne odustaje. On je rekao, “Ne znam.” Rekao je, “da jesam, rekao bih vam, ništa neće izaći iz ovoga.” To je to. Dakle, pokušali su da nađu ljude da argumentuju svoje optužbe kroz ovakve intrige. Sećam se i jednog od direktora OUR²⁷ ili nešto tako, doveo ga je [Ramiza] kao svedoka. I ljudi iz Unutrašnjih poslova su pričali sa njim, i kad je došao iskreno nam je rekao šta se desilo a šta ne.

I, “Ko je bio organizator?” On je rekao, “Pa, ne znam.” “Ne,” rekli su, “ali rekao sam vam to i to.” “O, “rekao je, “ja nisam to rekao,” rekao je, “to ste vi rekli,” rekao je, “i rekli ste mi da priznam da je to istina, ali ja nisam svetsan da je tako.” Sada sam zaboravio koji je to bio od svedoka, prezime mu je bilo Malići, ako se dobro sećam. Ali bilo kako bilo, znam da je tako rekao. Dakle, Državna bezbednost bi zvala policiju koja je radila u Trepči da pokušaju da prikupe dokaze da su oni organizovali štrajkove i da im je cilj bio da sruše Jugoslaviju. Trepča je rušila Jugoslaviju.

Anita Susuri: Znam da čak i kada su imali svoju odbranu, uvek su branili jedni druge, ali nikada sebe. Tako sam čula. Da li je bilo tako?

Adem Vokši: Pa, vidite, nisu imali načina da se brane jedni druge ili sami sebe, sve su branili svojim izjavama. Da li ste bili organizovani? Ne. Da li vas je neko organizovao? Ne. Da ih je neko organizovao a oni odgovarali sa ne, onda znači da su štitili nekoga ali stvarno nije bilo organizacije. Možda ih je neko drugi pitao, da li da štrajkujemo? Štrajkovaćemo. Neko je bio pričao sa njima, ali ništa se nije zapravo organizovalo.

Anita Susuri: I direktor zatvora u Mitrovici je bio veoma poznat, bio je jako grub ja msilim. Da li je bio neki slučaj da se sećate da je on bio u njemu?

Adem Vokši: Ne ja lično jer je tretman koji su mi davali, koji su davali mojim klijentima bio jako dobar, bio je veoma profesionalan. Sećam se da sam jednom otišao da posetim jednu klijentkinju koju sam branio zato što je postojao i ženski zatvor. I policajac, zatvorski čuvar, on je bio užasan, znači ne mogu drugačije da ga opišem, užasan, i stvarno me nije voleo. I dok sam pričao sa njom, on je širom otvorio vrata i gledao. Imao je taj mali prozor kroz koji je mogao da gleda, znate, ali ne i da sluša jer nije bilo dozvoljeno [slušati poverljiv] razgovor. I ja sam zatvorio vrata, on ih je opet otvorio i rekao, “Razgovor je završen.” Lice te žene je bilo ovakvo {objašnjava rukama}. Branio sam je jer je bila optužena za ubistvo.

I kako god, izašao sam odatle i tražio sam da vidim direktora zatvora i on se složio. “O čemu se radi?” Ja sam rekao, “Ta budala tamo mi ne da da lepo razgovaram sa tom ženom.” On je rekao, “Ima pravo da gleda.” Rekao sam, “On ima prozor tamo, može da gleda. Ali ne da otvara vrata i da me sluša.” “U pravu

²⁷ Organizacija udruženog rada (OUR)

ste,” rekao je. I pozvao je ženu u svoju kancelariju, dao joj je da popije kafu. Zna, imao je određeni stav. Ja nisam primetio da je imao neki određeni stav. Govorili su da je mučio zatvorenike. Čitao sam da je Vlasi pričao o tome, kupio je brijač tamo ili šta ja znam, ali kad pričate sa Vlasijem, on može da vam ispriča sve o tome, ali ja to nisam primećivao. Možda oni koji su bili u zatvoru poznaju bolje njegovu psihu i dela. To je to.

Anita Susuri: Htela sam da vas pitam, pošto ste bili advokat Ibuša Jonuzija, on je bio jedini kojeg su poslali za Beograd, zašto se to desilo? Da li se sećate?

Adem Vokši: Nisam upućen ili se ne sećam. Ne znam.

Anita Susuri: Dobro. On nam je rekao ali...

Adem Vokši: Okej, okej. Ali ja nemam tu informaciju (smeje se). Ja nemam tu informaciju.

Anita Susuri: Kako je bilo posle toga? Kako se to sve nastavilo, ovo suđenje? Kakvo je bilo raspoloženje? I kako su se osećali njihovi članovi porodice? Kakva su očekivanja imali? Mislim, kakva ste vi očekivanja imali?

Adem Vokši: Raspoloženje je bilo veoma sumorno. Sećam se jednom kad je Avni Đakova bio došao i pre suđenja zamolio predsednika veća da se prema advokatima ponaša drugačije. “Ako se ne budete ponašali bolje prema nama,” jer su nas mnogo pretresali, *kijamet*,²⁸ *kijamet*, znate, “Ako se ne budete ponašali bolje prema nama, onda ćemo sledeći put doći goli. Nema potrebe da nas tako pretresate,” znate. Ti pretresi su bili dosta grubi. Ali, kada su stražari bili Albanci, bilo je malo blaže, znate. Ali bilo je srpskih čuvara koji su bili jako grubo sa osuđenima, nisu imali te vrste konflikta sa nama advokatima.

Da, raspoloženje je bilo takvo da kada ste išli da ih posetite, oni [stražari] bi vas mučili, čekaj pola sata, jedan sat, sat i po, dva sata. Da vam protraće vreme, znate, da vas nateraju da posetite svoje klijente i pričate sa njima što je ređe moguće. To je bilo to. I situacija je za mene bila jako teška zato što je 16. februara '90, dok je još trajalo suđenje Azemu Vlasiju, policija ubila mog oca u Peći na pragu moje kuće. I suđenje je prekinuto na dva ili tri dana i onda se nastavilo, ali ja nisam prisustvovao, vratio sam se nakon otprilike deset dana. Bilo je, još uvek ne znam kako sam sve to podneo, celu situaciju, što je iskreno bilo jako teško.

Anita Susuri: Želim da vas pitam to sada, kako se to desilo? Posle toga, na jednom od suđenja, ne sećam se da li je to bio Burhan Kavaja ili Ibuš Jonuzi koji je prišao da vam zvanično uruči saučesnike tokom suđenja...

Adem Vokši: Azem.

²⁸ Tur.: *kıyamet*, bukvalno prevedeno smak sveta. U datom kontekstu se koristi da opiše haotičnu i tešku situaciju.

Anita Susuri: Azem.

Adem Vokši: Da, da, dobro. Okej.

Anita Susuri: I znam da su sami sebi rekli sada si nam pogoršao situaciju. Dakle, optužili ste ubice...

Adem Vokši: Ah, ah, da, oni su smatrali...

Anita Susuri: Pre svega, kako se to desilo?

Adem Vokši: Bio je petak i bio je, mislim da je Veli Osmani tog dana davao svoju izjavu ako se ne varam. Bila je jako dirljiva izjava. Toliko dirljiva da su zaustavili suđenje i predsednik veća je shvatio da nema poente da se drži suđenje jer je počelo, javila se ta jaka volja, počela je ta promena stava u ljudima, u tom smislu je to bila pozitivna pomena i suđenje je završeno. Nema više suđenja, nastaviće se u ponedeljak. I ja sam otišao kući. Kada je zazvonio telefon, ja sam se javio i to je bila moja majka, rekla je, “Ademe,” rekla je, “*abej*”, moj otac, rekla je, “ranili su ga u vrat,” rekla je, “odvezli smo ga u bolnicu. Možeš li da dođeš?” “Da.”

Moj auto je bio pokvaren i nisam imao prevozno sredstvo. Otišao sam do prijateljice da joj zatražim njen auto i došao je njen zet i odvezao me u Peć, ali na izlazu iz Mitrovice je put bio blokiran zato što su bili protesti, bacali su suzavac i sve te stvari koje su radili. Tako da me je odvezao blizu Prištine, pokupili smo mog malog brata jer je on još uvek studirao u Prištini. I otišli smo u Peć. Kada sam stigao u Peć, pokupio sam svoju ženu i blizance i odveo ih u kuću njenih roditelja.

I rekao sam joj, “Ostani ovde sa decom.” “Ne,” rekla je, “ja ću biti sa tobom. Gde god da ideš, idem sa tobom.” Otišli smo u bolnicu i tamo su mi rekli da mi je otac preminuo. Onda sam otišao kući. Bilo kako bilo, naravno izjavio sam saučešće mojoj majci, i te noći smo odvezli mog oca policijskim kolima, do prištinske bolnice zbog autopsije. Pokušao sam da dobijem doktore [u Peći], pošto sam ih poznavao, da odmah urade autopsiju, ali nisu, tako da sam sledećeg dana došao u Prištinu. Uradili su autopsiju i vratili smo se u Peć.

Na dan sahrane je cela Peć bila zakrčena. Bilo je zanimljivo kako su ljudi uspeali da dođu na sahranu; još uvek mi nije jasno do današnjeg dana. Bila je kolona ljudi od groblja u Peći, gde je sad groblje u Peći, do Hotela Korza u Peći, danas Hotel Dukagjini. Tolika je bila kolona ljudi. Plašio sam se da će biti masakr zbog svih tih ljudi.

Moj otac je bio, kao što sam rekao, znate, vlasnik male prodavnice, na mostu Kapešnica, Peščanom mostu kako ga zovu, deca su išla sa te strane i bacala kamenje na policiju sa ove strane mosta. To se dešavalo svakog dana. I on [moj otac] naravno, “Deco, odlazite, odlazite! Neko bi mogao da vas ubije,

mogu da vas upucaju. Idite, idite.” Ali naravno policija je zabeležila te [incidente] jer mir im nije odgovarao, želeli su nered i da izazovu haos među ljudima. Sve s namerom koju je Milošević na kraju pokazao, da nas deportuju sa ovih teritorija.

I u tome, prethodne noći, to se govori, nemam potvrdu iako mi je jedan čovek obećao da će mi to potvrditi, ali otišao je u inostranstvo i nije potvrdio. Policija je patrolirala po Kapešnici, i nikada pre to nisu radili u Kapešnici, nikada. Kapešnica je bila tabu za policiju, osim možda za nekog policajca koji je tamo radio zato što je bilo malo Srba, mogao bih da kažem da je bilo manje od pet ili šest srpskih porodica. I sledećeg dana oko 2:30, 3:15 je policija izašla.

Na kraju ulice je bila kuća i ta kuća je bila uništena. Pripadala je jednom srpskom zubaru. Vojska se tamo skupila, pretvorili su je u neku vrstu bordela i odatle su mogli da vide moju kuću. Mogli su da vide staklena vrata i bila je napravljena od stakla i pozadi, i kada je svetlo padalo na to, mogli ste da vidite siluetu onoga ko je bio unutra. I kada su deca ušla, uvek su prolazili pored naše kuće i onda su oni otišli sa druge strane pored komšijine kuće i pobegli. Ali naša prva komšinica je bila jako neprijatna Srpkinja, njeno ime je bilo Zarka ili tako nešto. I naravno ona im je rekla [policiji] gde su deca bežala i policija je uradila svoje. I kada su otišli tamo, bilo je oko 200 ljudi u akciji. Tužilac, pokojni Bujar Juniku, koji je bio okružni tužilac, rekao mi je da je jedan od njih imao pištolj, najverovatnije snajperista, upucao mog oca i ubio ga. To je to.

Nakon nekog vremena sam otišao do tužioca i uzeo sam sva dokumenta koje je tužilac tamo pripremio, srećom, dao ih je meni jer sam ga poznavao, dobro smo komunicirali. I on me je molio, “Ne danas,” jer je bio petak, “dođi sutra u 10 i daću ti dokumenta.” I tada sam mislio da laže da bi me se otarasio, znate. Ali u 10 sam bio tamo i došao je da skenira sve dokumente. “Vidi,” rekao je, “bilo je 200 policajaca u akciji,” rekao je, “tražio sam da se ti pištolji ispituju da vidimo iz kojeg su pucali. Doneli su mi ih,” rekao je, “Samo 20 pištolja, pregledali su samo 20 pištolja i dokazano je da nije pucano ni iz jednog od njih.”

On je rekao, “Tražiću opet,” imao je te zahteve, “ali,” rekao je, “oni neće to da dokažu.” Rekao sam, “Bujar, čak i da se nešto dokaže, naći će policajca koji je pijanica, naći će crnu ovcu i njega će zatvoriti na četiri ili pet godina. Odvešće ga u Srbiju da odsluži svoju kaznu i nikada neće provesti ni dan u zatvoru ili bilo šta slično” Znate, ne možete ništa da uradite. To je bilo to, znate. Bilo je jako teško. Za mene je bilo jako teško, šta možete, to je život.

Četvrti deo

Anita Susuri: Hajde da se vratimo na suđenje...

Adem Vokši: Na suđenje, da. Bilo je zanimljivo, bilo je dobro, osetio sam se dobro kada, koliko se ja sećam, u to vreme optuženi Adem Vlasi i u ime svih optuženih izjavio saučešće za ubistvo mog oca. Možda je neko i pomislio da je pozicija optuženih postala teža ali ne verujem da je to bio slučaj jer smo znali kakve su te sudije. Poznavao sam psihi tih sudija i tim sudijama je bilo krivo zbog onoga što mi se desilo jer nisu to shvatili kao namerno ubistvo, već kao slučajno. Iako je to ubistvo bilo s namerom. S namerom da nas zaplaše, advokate, i da uklone osobu koja je smirivala dečje proteste koji su se dešavali svakog dana u Peći.

I onda, u sudijskom veću je bio Ismet Emra, on je bio predsedavajući sudija. Još jedan član veća je bio Jusuf Mejzini, viši sudija. Šaban Binaku, bivši rudar i divan čovek, koji je u to vreme bio jako bolestan, i često smo se sastajali sa čika Šabanom i molili ga - sad je preminuo - molili ga, "Molim te, ostani zdrav dok se ne završi suđenje." Jer je bio drugi sudija koji bi ga zamenio. On je bio musliman i bojali smo se njega jer je na poslu bio u Komitetima i svi smo ga se baš bojali. Bio je još jedan sudija iz crne Gore, Milutin Zubov, i on je bio priseban.

Dakle, stvarno smo se nadali i verovali da će konačna presuda biti pravedna i da će oni [rudari] biti oslobođeni svih optužbi. Posebno što je istovremeno slovenačko vođstvo zatražilo da se oslobodi Azem Vlasi i grupa. U Hrvatskoj su bili veliki protesti kao podrška rudarima. Bilo je protesta, bilo je protesta... Sećam se da je bio jedan doktor koji je protestovao tako što je štrajkovao, s namerom da se rudari oslobode. Sad sam mu zaboravio ime, ne sećam se, ali znam to dobro. Na sve to, oči javnosti su bile uprte na ovo suđenje.

Bilo je advokata iz Slovenije, Hrvatske, [i] Makedonije koji su bili deo ovog suđenja. To su bili advokati koji su zajedno sa nama branili rudare. To su bili doktor Miha, ne, doktor Peter Ceferin. On je bio Miha Kozić sa kojim su se sreli u Beču. I onda, tu je bio i šef komore... tada nije bio, da, bio je kada sam ga upoznao, bio je šef slovenačke komore. Bio je Danilo Canović iz Beograda. Bio je Želko Olujić, advokat iz Zagreba kada je Hrvatska postala nezavisna, itd, itd. Tako da je cela javnost bila uključena.

Siguran sam da je to [međunarodna pažnja] doprinela smirivanju atmosfere, i kada nije bilo dokaza, kako ste mogli da osudite ove ljude bez dokaza? Jer onda bi izašlo na svetlost dana ono što se dešavalo na suđenju. Dakle, nema dokaza, znači, kako ćete osuditi te ljude? Takođe, ne verujem da je postojao bilo kakav predlog od strane vlade da oslobodi te ljude, ali sigurno nije postojao predlog da se ovi ljudi kazne. Srećom, na kraju, rudari su pušteni na slobodu, nakon 14 meseci pritvora.

Anita Susuri: Da li se sećate tog dana?

Adem Vokši: Da, naravno.

Anita Susuri: Kako je bilo?

Adem Vokši: Puno, puno, puno (smeši se) [ljudi] kroz Mitrovicu. Ne znam, sada se Mitrovica čini mala kada pomislim na broj ljudi koji su izašli da ga dočekaju i aplaudiraju mu [Azemu Vlasiju]. I onda su se Srbi sakrili iza prozora i samo gledali, uplašili su se šta će se desiti, znate. To je bilo to.

Anita Susuri: Kako je bilo na sednici, kada je pročitana [presuda]... jer znam da većina ljudi nije očekivala da će biti oslobođeni?

Adem Vokši: Nisu očekivali, nisu. Da, bilo je, iskreno baš entuzijastično. Čak i dok sam izlazio, bio sam sa mojim kolegom Džiranom Demom [alb. Xhyran Dema], kad smo izašli, momci iz Državne bezbednosti su nam tražili te karte {objašnjava rukama} koje smo koristili da uđemo na suđenje. I da, uzeli su Džiranovu i vratili mu je. Ja sam rekao, “Donesi je ovde,” rekao sam, “imao sam je šest meseci,” rekao sam, “zadržaću je kao suvenir.” Rekao sam, “Stavi je u džep, Džirane. Nemoj da im je daješ” (smeje se). A oni su začutili jer su takođe bili šokirani presudom i malo su omekšali.

Anita Susuri: Zanima me, da su bili osuđeni, kako bi to bilo i koliko godina bi dobili?

Adem Vokši: Čujte, ja sam bio na suđenju 1982, nekoliko meseci nakon što sam počeo da radim kao advokat, branio sam Halila Alidemu, da li ste čuli za Halila Alidemu? [obraća se sagovornici] On, njegova greška je bila što je još uvek bio meta režima. Dali su mu politički letak ali neko od spolja ga je ubacio, Državna bezbednost, niko drugi. I on ga je uzeo, pročitao ga, i odneo ga u podrum da ga stavi u peć dole, da ga sakrije. Umesto da ga spali, da ga sakrije. Oni su znali da ga je imao [letak], tako da su došli da ga odvedu i osudili su ga na jedanaest godina zatvora. Na tom suđenju su osudili Ukšina Hotija na devet godina, itd, itd. Eto, to je to.

I oni [rudari] takođe, da su ih osudili, čekala bi ih duga kazna. Da ne nagađam, ali nekoliko godina. Ali srećom [politička] klima se promenila. Kada su Halila Alidema osudili, u to vreme je bio potpuni mrak. Clea '82, čak ni medije nije bilo briga, ne za te momke, ne za te momke. Na kraju dana, mediji su uvek bili destruktivni.

Anita Susuri: Zanima me isto, mislim, posle suđenja je bilo rizično za njih [za grupu optuženih] da opet završe u zatvoru ili da nešto izvuku iz toga. Da li se sećate toga? Postojao je i taj strah, mislim da je naterao Avdija Uku i još neke druge da napuste zemlju. Mislim da je to bilo to.

Adem Vokši: Čujte, kada sud donese bilo kakvu presude, svaka strana ima pravo na žalbu. Ako je presuda bila oslobađajuća, onda je tužilac, pokojni Spaso Zanfirovic, imao pravo da podnese žalbu, da zatraži da se presuda promeni i da se oni proglase krivima. To je bio strah. Ali to nije bio toliko razuman strah jer vas je oslobodio sud koji je imao petoricu sudija, nisi to uradio ni zbog čega. I on [tužilac] je mogao da podnese bilo kakvu žalbu, ali to ne bi stvarno ništa promenilo. Samo bi vratio slučaj na sud po drugi put. U tom slučaju postojao je tizik da budu osuđeni. Bez te žalbe nije bilo rizika. Nisam očekivao rizik čak i da je tužilac podneo žalbu.

Anita Susuri: Kakve su '90-e bile za vas? Mogu da kažem da je to bio težak period kada je većina ljudi ostala bez posla.

Adem Vokši: Da budem iskren, imao sam puno slučajeva među rudarima, radnicima Zdravstvenog centra i Opštine, gde su bili otpušteni. Sećam se doktora koji su otpušteni 3. septembra '90 bez ikakvog razloga. Samo zato što 3. septembra nisu otišli na posao i bili su otpušteni. Jer je cilj bio da se albanske porodice unište ekonomski, znate, kao ne bi mogli da nađu [lokalno] rešenje i oni [su naterani da] odu [i žive] vani. Ali to nije imalo uticaja na moj posao, ja ne samo da sam imao puno posla, već i više nego obično jer sam morao da pišem tužbe, morao sam da ih zastupam.

Sećam se da sam ih zastupao u pitanjima koja su se ticala radnih odnosa, ali i za stambena pitanja jer su oni [režim] čak hteli da im uzmu stanove. Jer tada nije bilo stambenog vlasništva, samo stambena prava. Stambeno vlasništvo je došlo posle '90-ih sa zakonom o privatizaciji stanova. U to vreme većina Albanaca nije imala posao i bilo im je jako teško da privatizuju svoje stanove. I sećam se da sam ih veoma uspešno zastupao što se tiče stambenih pitanja, ali radni odnosi sa druge strane, ti slučajevi se skoro nikada nisu zatvorili.

Oni [vlasti] su ih odneli [slučajeve] u Kraljevo, Kragujevac, tamo, uzeli su sve slučajeve vezane za radne odnose sa Kosova zato što oni [vlasti] nisu imali pravnu podršku za prekid radnog odnosa uprkos tome što su u to vreme [vlasti] doneli zakon o radnim odnosima pod vanrednim okolnostima. Jer po Članu 8 Zakona o radu za vanredne odnose stoji da se zaposlenom može prekinuti ugovor o radu bez otkaznog roka ako je zaposleni izostao sa posla dva ili više dana uzastupno. To je bio samo jedan dan, 3. septembar. I oni legalno nisu mogli da prekinu radni odnos zbog tog jednog dana. To je to.

I zbog tih razloga se uopšte nisu trudili da razmatraju te slučajeve. I onda su doveli grupu sudija iz Srbije i Vojvodine kako bi pomogli kosovskim pravnicima da završe te slučajeve, i oni su došli ali niko od njih [sudija] nije završio nijedan bitan slučaj. Jako, jako retko. Bilo je dvojica ili trojica sudija koji jesu, pokušali su, ali bilo je teško ispuniti te zahteve.

Anita Susuri: Tokom '90-ih je bilo i advokata koji su ubijeni takođe, na primer Bajram Kelmendi je bio ubijen...

Adem Vokši: Bajram Kelmendi je ubijen '99. Mikel Marku je, kao što sam rekao, ubijen posle mog oca... nisu ubili Mikela Markua, jedan srpski komšija koji je bio policajac ga je pretukao, užasno ga je pretukao i onda su ga odveli u policijsku stanicu i tamo ga držali četiri ili pet dana dok nije umro. To je bilo to.

Anita Susuri: Da li ste se osećali ugroženo ili kako ste se osećali tokom tog perioda? Mislim, kada je zvanično počelo '98 sa masakrom porodice Jašari,²⁹ i onda do početka bombardovanja, kada je Bajram Kelmendi ubijen, kakav je bio taj period? I onda rat? Mislim, reakcija.

Adem Vokši: Moj prijatelj to ovako opisuje, rekao je, "Prošle noći," rekao je, "pola kafića je bilo puno policajcima, polovina su bili civili i igrali smo se kamenčićima, pili smo i sve to," rekao je, "I jedan tip mi kaže," rekao je, "Vidi," rekao je, "Ukrajica tamo gori," i "Šta hoćeš da uradim po tom pitanju? Ne mogu da pomognem" (smeši se). To je to. I da vam kažem još jednu stvar, ne znam, ne samo ja, nego i moja žena i deca, iako su bili mali u to vreme, nismo uopšte bili uplašeni. Držim se onog principa koji je rekao neki stari čovek, "Deco, ostavljam vam u amanet, danas sam umro sto puta, a umire se samo jednom. Sada je došlo vreme da se umre. Dakle, nemojte umreti sto puta." Znači, nisam umro sto puta, umreću samo jednom. Ne znam da li razumete ili ne.

Znate zašto? Sada ću vam ispričati... radio sam na računaru, bilo je oko 1:00. 1:30 ujutru, januar '99, ili februar, iskreno možda je bio februar. Ne sećam se tačno. 1:30 ujutru kad se na vratima začulo *tak, tak, tak* {onomatopeja} vrata terase, u to vreme sam bio kod kuće.

Anita Susuri: U Prištini?

Adem Vokši: Ne, u Mitrovici.

Anita Susuri: Ah.

Adem Vokši: Da, ja sam bio kod kuće i moj komšija je bio brat Laha Nimanija, Mustafa Nimani, njegov brat. Imao je kuću na dva sprata i imao je prozore spolja, razumete? I pozvao sam ga na telefon, "Mustafa, jesam te probudio?" Rekao je, "Da." On je bio divan, ja sam rekao, "Molim te, pogledaj kroz prozor, neko kuca na moja vrata. Hoću da ih otvorim jer mi govore da su trojica momaka jer sam pričao sa njima. Ali bojim se da je policija iza njih i mogu da mi prouzrokuju nevolje," ništa više. On je rekao, "Ne otvaraj vrata osim ako ti ne kažem," i pogledao je kroz prozor, nema policije, samo njih trojica.

I, bilo kako bilo, mi [on i njegova porodica] smo ih pozvali unutra, otvorio sam vrata i pozvali smo ih unutra, primili smo ih. Policijska stanica, znate tamo kod suda gde je bila, pustili su ih odatle oko 12:00 noću. Odveli su ih Srbicu i oslobodili ih tamo [u Mitrovici], i na njihovom putu nazad su kucali na oko deset do petnaest kuća, niko nije otvarao vrata. To je bio strah u ljudima. I onda su mi govorili, "Čuli smo vrata ali nismo se usudili da ih otvorimo." Ja sam se usudio. Bilo kako bilo, ja sam imao i tog komšiju ali čak i da nisam, otvorio bih. Ali s obzirom da sam imao to rešenje, zašto da ga ne iskoristim.

I sledećeg dana jedan od tih momaka je imao nekih problema tamo u Mitrovici. Profesor u gimnaziji, Hasan Velići, je došao da ga odvede. Došao je da pokupi svog nećaka i da ga odvede kod njegove tetke

²⁹ Masakar cele porodice Jašari u Prekazu, Drenici, 5. marta 1998, obeležava početak Kosovskog rata.

u Vučitrnu, ali on [nećak] se bojao. “Odbaciću te do tamo.” Bio je u mom autu i odvezao sam ga u Vučitrn (smeje se). Nedavno se jedan od njih sreo sa mojim sinom, sa jednim od dečaka, i rekao mu kako se sve desilo. “Tvoj otac,” rekao je, “nas je tad primio u dom.” Sledećeg dana smo im spremili ručak i ispratili kućama. To je bilo raspoloženje među ljudima ali i moje odsustvo straha.

Bojao sam se samo jedne stvari ‘99, bojao sam se za svoju decu. Zašto sam se zavaravao da će to trajati samo tri ili četiri dana i da će on [Milošević] priznati poraz i da će se problem rešiti. Ne samo ja, puno ljudi je tako mislilo. Ali nikada ne bih mogao da pomislim da će biti potrebno 77 dana. Išao sam Mitrovicom mesec dana skrivajući se ovde, skrivajući se tamo sa svojom četvoročlanom porodicom, *kijamet*. To je to. Bilo je jako teško.

Anita Susuri: Šta ste videli za to vreme dok ste išli Mitrovicom? Šta ste videli, kako je bilo?

Adem Vokši: Na dan bombardovanja, te noći, kasarne su bile baš blizu. I onda kad je granata tamo pala, deca su bila kod komšije, popeli su se preko zida i došli u našu kuću. I onda smo sledeće noći otišli kod komšije tamo i... komšijina kuća je počela da gori i ja sam pozvao vatrogasce, ali nisu se javljali. Pozvao sam policiju, rekao sam, “To i to, kuća gori.” Oni su rekli, “I moja kuća gori.” “Izvinite.” Nije mogli ništa da se uradi. Ali nisu nam smetali kod kuće. Sledećeg dana sam seo u auto i odveo svoju porodicu i bili smo na putu za Zubin Potok sa te strane.

Policija nas je zaustavila i rekla. “Gde idete?” Ja sam rekao, “Daj bože u Velji Breg.” Nisam mu rekao da ću ići dalje, “Vratite se! Govorim vam da se vratite!” Nisu mi dozvolili ni da govorim, jer da sam progovorio na srpskom, dobio bih ih, znate. Ali, šta mogu da kažem, vratio sam se (smeje se). Sklonio sam se kod Mustafine sestre, spavali smo samo jednu noć. Sve kuće okolo su spaljene, sve kuće su spaljene, sve, bio je *kijamet*. I Mustafa tog dana... ja sam izašao da uzemem neka drva za potpalu, da uzmem malo krompira, jer nije bilo hrane za jelo ni za kuvanje.

I onda su dvojica policajaca ušla unutra i razbila vrata terase i ušla unutra, tamo mi je bio auto, imao sam kadeta. I pitali su, “Ko je ovde?” Ja sam rekao, “Moja porodica i ja.” Sad, nisam mogao da im kažem za Mustafu jer je on otišao tamo da se sakrije. Ali da sam im rekao da je i on bio tamo, zašto se krije tamo? Da su ga našli, ubili bi ga, bilo kako bilo (smeje se). Imali su pištolje. “Ko je unutra?” “Moja porodica.” Ušli su unutra, ušli su unutra, pogledali su okolo i izašli. Kada su izašli, pitao sam, “Hoćete li da pregledate podrum?” Rekli su, “Ne, ne, verujemo vam.”

Ali bilo ih je četvoro, dvojica su ostala vani, dvojica unutra. I jedan od njih me je pitao, “Ko si ti?” Rekao sam, “Ja sam Adem Vokši,” šta drugo da kažem. Oni su me znali bolje. I on je rekao, “Poznati advokat,” drugi je pitao, “Je l’ bio dobar ili ne?” (smeje se). “Hoćeš da mi prodaš auto?” Rekao sam, “Ne.” “Zašto?” Rekao sam, “Vidi kako su se prostirke olabavile.” Stvarno je bio u lošem stanju, “Olabavile su i ako ti ga ovako prodam, reći ćeš da te advokat prevario.” “Ne zajebavaj se!” Rekao sam, “Ne priliči ti,” rekao sam, “jer nećeš moći da ga voziš ni 200 kilometara.”

I onda se on složio jer kada sam rekao ne {objašnjava rukama} (smeje se). Otišli su i popodne su dvojica drugih Srba došla i nosili su maske. Oni koji su bili ujutru nisu imali maske, oni popodne su ih imali. “Ko je unutra?” Rekao sam, “Vlasnik kuće i ja sa porodicom,” i ušli su unutra. Proverili su pištoljima ovako {objašnjava rukama}. Ali dok su odlazili, jedan od njih mi je rekao da ga poznajem, ali ja se nisam usudio da mu kažem da ga znam. Njegov albanski je bio savršen. Rekao je, “Neću više da te vidim ovde,” na srpskom. Znate li srpski? [pita sagovornicu].

Anita Susuri: Da.

Adem Vokši: Kako god, ja sam rekao, “Dobro. Gde da idem?” Rekao je, “U Albaniju.” Rekao sam, “Večeras?” “Ne, ne,” rekao je, “sutra.” “Dobro, hvala!” Te noći su sve kuće u okolini gorele. Nismo čak mogli ni da spavamo kod kuće. Sledećeg dana smo seli u auto i krenuli ka severnom delu [Mitrovice] jer nisi smeo da se usudiš da ideš na ovu stranu [južnu]. U severnom delu, imao sam ključeve od stana mog rođaka, komšije sa SUP-om (smeje se). Tamo sam ostao četiri ili pet dana, onda su mi ukrali auto i onda sam šetao. Mi [on i njegova porodica] smo otišli do autobuske stanice da pokušamo da odemo, ali tog dana je most na putu za Zubin Potok bombardovan i nismo mogli da idemo u tom smeru. I onda nakon četiri ili pet dana, autobus za Albaniju.

Anita Susuri: Kako je to bilo jer je poprilično daleko?

Adem Vokši: Imao sam sreće, ne znam, možda previše verujem u boga, i ako činiš dobro, dobro ti se vraća. Prespavali smo u Žabaru [naselje] tamo sa mojom porodicom jednu noć i sledećeg dana nas je vojska izbacila u 12:00 popodne, obična vojska, “Hajde, napustajte, idite na autobusku stanicu.” Stali smo kod škole u Shipolu [naselje] tamo, i ostali smo tamo jednu noć. Našli smo kuću, srećom smo to uradili jer je počela da pada kiša, kiša *kijamet*. I sledećeg dana je tamo došao jedan tip, tamo gde smo spavali i dao 200 maraka policajcu i on mu nije dao dobar kamion, već neki drugi. I u tom kamionu su mi rekli da se sakrijem pozadi. “Nemoj da te vide jer ćeš biti u nevolji.” Deca i žena napred. Kamion nas je odveo tri kilometra do granice [sa Albanijom].

Na putu su ga zaustavili [vozača kamiona] u Zlipotoku i kaznili ga sa 70 maraka, navodno zato što je bilo previše ljudi u kamionu i te stvari. Ali tamo smo lepo prešli, prešli smo. I onda smo hodali do granice. Onda na granici, bila je zatvorena do 9:00. U 9:00 je počela da pada kiša, *kijamet*. [Rekli su nam,] ne možete da ponesete garderobu, ne možete ovo, ne možete ono. Kakva sramota. Sva porodična dokumenta, lične karte i sve to, stavio sam ih pod majicu jednog od blizanaca, on ne zna srpski, rekao sam mu, “Ništa ne pričaj. Ako te zaustave, ja sam tu, ja ću pričati sa njima.”

Kada je počela da pada kiša, počeli su da prelaze granicu, “Dokumenta?” Nekoliko mojih komšija im je dalo svoje lične karte, uzeli su ih i pocepali {opisuje rukama}, znate. “Vaša dokumenta?” Rekao sam, “Uzeli su nam ih na putu dovde.” “Hajde, prolazite!” Tako da ništa, sačuvao sam naša dokumenta. Bilo

kako bilo, spasio sam moju porodicu što je bilo baš dobro. Rekao sam sebi pri zdravoj pameti znajući sve ove stvari, kako sam na kraju ostao ovde. Svi moji prijatelji, "Planiraš da ideš [u inostranstvo]?" "Nikako, zašto otići?" I sledećeg dana nije ih bilo nigde, otišli su pre mene (smeje se).

Anita Susuri: Gde ste boravili u Albaniji?

Adem Vokši: Bio sam u Tirani. Prve noći sam prespavao kod jednog Mitrovčanina tamo u arapskim apartmanima i sledećeg dana... Kako god, te noći smo pokušali da kontaktiramo porodicu moje žene zato što su imali kuću u Tirani, u centru, pored Pravnog fakulteta tamo. Ali nismo znali gde je ni kako da dođemo do tamo. Bilo je puno bojazni da nas neće prihvatiti u Tirani, da nas neće prihvatiti u Draču, da će nas odvesti u Valonu ili šta ti ja znam. I sledećeg dana smo otišli u šetnju ali iznenada... naleteli smo na rođaka moje žene i oni su nam rekli, uputili su nas kako da dođemo do kuće i otišli smo tamo. Ostali smo tamo oko dva ili tri dana, onda smo našli dvosobni stan za iznajmljivanje za 600 maraka u Tirani i platili ga za dva meseca odjednom i tako je bilo (smeje se), šta smo mogli da uradimo.

Anita Susuri: Kako ste doživeli vesti o oslobođenju i kako ste se vratili? Gde ste se vratili?

Adem Vokši: To je jako zanimljivo. Moj sin koji [sada] radi sa mnom, Urim, je tada bio mali, imao je šest godina, ni šest godina. Kada smo prešli u Albaniju i tamo prešli granicu, "Tata," rekao je, "zastava." "Da, sine," rekao sam, "nadrhljali smo." Pali su mi na pamet Palestinci, albanski Muhadžiri³⁰ su mi pali na pamet, svi oni. "Nikad se više nećemo vratiti ovde [na Kosovo]." Nešto neverovatno! I oni se žale, važno je imati slobodu. Otišao sam u Novi Pazar '98 sa prijateljem i Bosanci su mi govorili, "Šta radiš ovde? Vi imate sve dobre stvari, imate automobile, imate ovo, imate ono... Šta još tražite?" "Tražimo slobodu." Ništa ne vredi bez slobode.

Anita Susuri: Kako ste posle opet stali na noge? Kako ste počeli da radite?

Adem Vokši: Sve što sam imao u Peći je uništeno. Kako god, nije bilo moje, ali kuću smo delili. U Mitrovici je kuća koju sam imao imala prvi sprat, braća Adema Demaćija³¹ su mi je prodala i uvek ih zezam zbog toga. I moja kancelarija je bila uništena, od oko 13 hiljada slučajeva samo 300-500 je ostalo, nepotpunih, ali šta sam mogao da nađem, znate, druge su uništili. Imao sam literature i knjiga u izobilju, sve su uzeli. I onda sam ih sve prebacio na kompjuter u slučaju da su bili potrebni nekim strankam i neki od njih su došli da uzmi ono što je ostalo.

Tako da sam jedne noći ostao kod prijatelja u Mitrovici, onda kada sam se dva dana kasnije vratio iz Peći, nije bilo mesta tako da sam ostao kod drugog prijatelja u Mitrovici. Naterao me je da odem, ali ja

³⁰ Muhadžir - muslimanski izbeglica, termin je turska pozajmljenica iz osmanskog turskog (*muhacir*) i izvedena od arapske reči *muhajir*.

³¹ Adem Demaći [alb. Adem Demaçi] (1936-2018) je bio albanski pisac i političar i dugogodišnji politički zatvorenik koji je proveo ukupno 27 godina u zatvoru zbog svojih nacionalističkih uverenja i političkih aktivnosti. 1998. je postao šef političkog krila Kosovske Oslobođilačke Vojske iz koje se povukao 1999.

nisam ostao dugo, tri ili četiri dana. I onda mi je jedan stariji čovek iz Đakovice, Arsim Abraši, dao stan koji sam dobio od njega kad su mu eksproprisali bogatstvo. Ne samo taj stan, oko tri stan, kuću i sve to. Ali on je rekao, "Uzmi to i" {objašnjava rukama}. Mogao je da ga iznajmljuje, bio je preko puta opštine. Rekao je, "Ostaćeš ovde jednu godinu."

I onda druga godina, pomagao sam mom komšiji Mustafi da ponovo izgradi svoju kuću kroz AKTED,³² tada si morao da izgradiš svoju kuću, i njegova [kuća] je bila četvrta kategorija [uglavnom uništena]. Ja sam imao petu kategoriju, znate da sam morao da krenem iz početka. Opet su izgradili njegovu kuću i živeo sam tamo jednu godinu. Onda sam kupio staru kuću, bio je *kijamet*. Kada je moja žena čula koju sam kuću kupio, rekla je, "Nisi normalan." Šta sam uradio? Rekao sam, "Popraviću tu kuću i neću ulaziti unutra," i jedan od blizanaca je rekao, "Kako da je ne kupiš? Gde možeš da kupiš kuću za tri hiljade maraka?"

Onda sam prodao moju zemlju jer ta žena koja ju je prodala meni je bila žena jednog od mojih prijatelja, on je bio katolik. Bio sam u dobrim odnosima sa njom, i onda se udala u Peći ali i dalje smo pričali jer je on umro, moj prijatelj, i uvek smo održavali odnos. Jedan od njenih sinova je u Americi, njena ćerka je udata u Postruc ili, udata je u Hrvatskoj, Zagrebu.

I ona je rekla, "Nude mi sto hiljada eura," ta kuća, sto hiljada maraka, kuća je bila na prodaju dugo ali bez sreće u prodaji. Čuvana je za mene (smeje se). I ona je rekla, "Za sto hiljada ću je prodati tebi jer je šteta da ostaneš na ulici," znate, rekao sam, "Oh, hvala vam puno, ali ja nemam novca," rekla je, "Neka bude samo četvrtina, treba mojoj ćerci i sinu," rekla je, "i kada budeš zaradio ostatak, daćeš mi." Rekao sam, "O, tako?" "Da." Rekao sam, "Čestitaj mi." Uzeo sam tih tri hiljade maraka i dao sam joj. Kupio sam kuću za tri hiljade maraka. I onda sam polako počeo da stajem na svoje noge.

Molili su me da postanem sudija odmah nakon rata. Čuli su da sam dobar pravnik, da sam bio sudija i da sam pomagao ljudima. Bio je taj jedan tip Hajner i ja sam pitao, "Hoćeš li da mi kažeš jednu stvar?" Pitao sam, "Plata je 250 maraka. Da?" Rekao sam, i sve sam mu rekao, rekao sam, "I sa 250 maraka, koliko će mi trebati da se oporavim?" Rekao sam i ispričao sam mu o svemu što sam izgubio, šta sam nasledio, šta sam zaradio. Moja žena je intelektualka, ja sam intelektualac, sve. Rekao sam, "I sa 250 maraka, koliko će mi trebati da se oporavim?" Rekao sam, "Da li postoji rizik ako sam advokat? Da li je zabranjeno?" "Ne, ne," rekao je, "možeš da budeš." Rekao sam, "Biram da budem advokat, izabrao sam i ostaću advokat."

I na kraju, oženjen sam. Moja žena je iz Peći zato što svi misle da je iz Mitrovice, ali žene iz Mitrovice me u moje vreme nisu htele, ali ja sam je prevario, ona je bila student i ja sam je oženio. I imam dva blizanca [dečaka] rođena '85, ćerku rođenu '89 i mog najmlađeg sina rođenog '93. Moj najmlađi sin radi

³² Agjencia për Bashkëpunim dhe Zhvillim Teknik - Agency for Technical Cooperation and Development, Agjencia za Tehničku saradnju i razvoj

sa mnom kao advokat, jedan od blizanaca je takođe advokat, ali on radi u Mitrovici. Drugi blizanac je u ekonomiji i radi u Tužilaštvu u Mitrovici, ali on ima i privatnu radnju u kojoj radi.

Moja ćerka je ekonomista, ima master na Pravnom fakultetu. Ona je trenutno zamenik direktora škole *Mehmet Akif* u Lipljanu i ima ćerku, i čeka još jednu bebu. Moj najstariji ima dve ćerke i sina. Moj drugi blizanac ima dva sina. Oni su jako nemirni, ali šta možeš, deca. Moj najmlađi sin će uskoro dobiti ćerku. I da, dobra i korisna porodica za društvo.

Anita Susuri: Sada živite u Prištini, zar ne?

Adem Vokši: Ne, još uvek živim u Mitrovici, moja žena neće da dođe u Prištinu (smeje se).

Anita Susuri: Korab, da li ti imaš neka pitanja?

Korab Krasnići: Da, za kraj. Pošto ste proživeli, kako da kažem, nekoliko sistema, i onda '90-ih Miloševićev režim i sada živite u nezavisnom Kosovu, koje pokušava da se izgradi u pravu državu uz pomoć dostupnih kapaciteta i međunarodne zajednice. Pitao bih vas, kakvo je vaše viđenje ili kako biste uporedili ova tri sudska sistema?

Adem Vokši: Nije mi se dopao nijedan sistem. Biti nateran da živiš u ovim sistemima je nešto drugo. Jer su prethodni sistemi bili despotski, to su bili režimi koji su hteli da naređuju ljudima, bili su režimi koji... isto i socijalistički sistem, koji je ljude učinio zavisnim od prihoda, imate platu i deset dana odmora i na kraju kolibu, da.

Sadašnji sistem ima svoje slabosti. Ali vidite, uporedite Kosovo iz '99 i '98, da ne kažem ranije, sa Kosovom danas, da li nema promene? Mladi hoće da se sele u inostranstvo, šta će tamo naći? Ja sam mogao da odem u inostranstvo odavno. Kad su mi ubili oca, dobro bi me dočekali u inostranstvu i [bilo bi bolje] za moju decu i sve. Oni [dijaspore] prave dvospratne i trospratne kuće ovde za svoju decu. Oni se čak neće vratiti ovde, a kamoli njihova deca.

Kosovo je prelepo, slobodno je. Sada samo moramo da radimo i izaberemo prave ljude na vladajućim pozicijama. Videli smo da se glasa za ljude koji nisu vredni, izaberite one koji su bolji. To je to. Imamo sve što je dobro. Sve.

Anita Susuri: Da li imaš još neka pitanja? [obraća se Korabu] Hvala vam puno na intervjuu i za vaš doprinos.

Adem Vokši: Hvala i vama na svemu što radite i na svoj posvećenosti i svemu, nadam se da ćete biti uspešni.

Anita Susuri: Hvala puno.

Korab Krasnići: Hvala.